

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра соціальних теорій

Серія: Навчально-методичні посібники

Т.М. КРАСНОПОЛЬСЬКА

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

*Для студентів
факультету правової політології та соціології*

Одеса
Фенікс
2015

Автор

Краснопольська Т.М. – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

**Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 3 від 15 квітня 2015 р.**

Рецензенти:

Наумкіна С.М. – доктор політичних наук, професор, завідувача кафедрою політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»;

Коч С.В. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри історії та світової політики Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Краснопольська Т.М.

Взаємодія громадянського суспільства та правової держави : навч.-метод. посібник / Т.М. Краснопольська – Одеса : Фенікс, 2015. – 104 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

Навчально-методичний посібник призначений для надання допомоги студентам, які вивчають дисципліну «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».

У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання зі спецкурсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни та перелік тем рефератів, список рекомендованої літератури та короткий словник термінів.

Посібник підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми вищої освіти за професійним напрямком 6.030104 «Політологія».

Посібник рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за таких рівнях вищої освіти – бакалаврський рівень, магістерський рівень.

© Краснопольська Т.М., 2015

© Оформлення ПП «Фенікс», 2015

I. ВСТУП

Навчальна дисципліна «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» є необхідним компонентом загальнотеоретичної професійної підготовки фахівців з політології.

Проблема становлення і розвитку громадянського суспільства на сьогодні в Україні набуває як науково-теоретичної, так і суспільно-практичної ваги. З одного боку, необхідно визначити реальний ступінь присутності праворегулюючої функції у відносинах держави і суспільства, а з другого, – дослідити реальні механізми, процеси і тенденції, які оптимізують шляхи розвитку цих інститутів в нашій країні. Тільки у такий спосіб можна як розв'язати низку нагальних проблем сьогодення у цій сфері, так і уникнути небажаних сценаріїв на шляху будівництва правової держави та громадянського суспільства в майбутньому.

Активізація громадянського суспільства, формування правової держави – стали потребою становлення державності. Значення громадянського суспільства в системних перетвореннях сприяє підвищенню наукового та практичного інтересу до питання співвідношення ідеї, поняття, концепту громадянського суспільства.

Вивчення особливостей взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства являє собою один із найсучасніших напрямів соціально-політичної галузі досліджень, об'єктом якого є держава, громадянське суспільство, а також моделі та відповідні механізми і процедури їх взаємодії.

Предметом навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» виступає механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави, а також процес становлення інститутів демократичної держави і громадянського суспільства в Україні.

Міжпредметні зв'язки: навчальна дисципліна «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» належить до циклу теоретичних соціально-гуманітарних дисциплін і тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами як «Політологія», «Порівняльна політологія», «Паритетна демократія», «Групи інтересів в політиці: соціально-політичний вимір», «Актуальні проблеми політики та соціальних відносин», «Світова політика і міжнародні відносини», а

також з дисциплінами не політологічного циклу: «Соціологія», «Теорія держави та права» тощо. Вивчення вказаної навчальної дисципліни базується на знанні навчальних курсів «Політологія: вступ до спеціальності» та «Фундаментальні засади політичної теорії».

Мета навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» – формування у студентів уявлень про особливості формування механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в світі та в сучасній Україні, засвоєння сутнісних характеристик правової держави та громадянського суспільства та вироблених світовою практикою моделей їх взаємодії, аналіз можливостей та перспектив подальшого використання цього досвіду в Україні для формування найбільш продуктивної моделі співпраці громадянського суспільства та правової держави. З метою наближення загальнотеоретичної підготовки до практики формування правової держави та громадянського суспільства в Україні, вивчення навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» розпочинається з вивчення сутності громадянського суспільства, його сучасної характеристики, а потім вивчаються існуючі в світовій практиці моделі та механізми його взаємодії з правовою державою.

***В результаті вивчення навчальної дисципліни
«Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»
студент має знати:***

- основні теорії щодо сутності громадянського суспільства, його ознаки, сутність глобального громадянського суспільства;
- різні підходи щодо структури громадянського суспільства;
- поняття та складові механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави;
- основні моделі взаємодії громадянського суспільства та правової держави, вироблені світовою практикою;
- основні процедури взаємодії держави та громадянського суспільства;
- політико-правові засади та інституційну основу взаємодії НУО та держави в світі та в Україні;

***В результаті вивчення навчальної дисципліни
«Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»
студент має вміти:***

- використовувати понятійно-категоріальний апарат політичної науки для вирішення професійних проблем;
- давати характеристику існуючій моделі взаємодії громадянського суспільства та держави в країні;
- визначати складові механізму взаємодії громадянського суспільства і держави та їх недоліки для подальшого удосконалення моделі такої взаємодії.

Завданнями навчальної дисципліни є:

- аналіз розвитку поняття громадянського суспільства;
- характеристика сучасного стану теорії щодо громадянського суспільства;
- виявлення сутності, ознак та основних акторів глобального громадянського суспільства;
- розкриття механізму взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства;
- дослідження наукового дискурсу з питання моделі формування громадянського суспільства в Україні;
- розкриття характеру, форм та специфіки, а також результативності взаємодії інститутів держави, громадянського суспільства і особистості в сучасній Україні;
- виявлення взаємозв'язку етапів трансформації українського суспільства з моделями взаємин громадянського суспільства і держави.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 165 годин / 5,5 кредитів ECTS.

II. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» є однією зі складових програми підготовки бакалаврів напряму 6.030104 «Політологія» та є важливою частиною політичної науки.

Питання і проблеми пов'язані з дослідженням сутності громадського суспільства та правової держави останнім часом перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців. Перехід від політичних інститутів тоталітарної системи влади до демократії є складним процесом розвитку, в якому модернізація набуває глибинного політичного характеру, проектуючись на всі складові системної трансформації суспільства.

Перехід до громадянського суспільства – досить складний і тривалий цивілізаційний процес. Його початки можна помітити ще в часи полісної демократії та республіканського правління у стародавньому Римі. Більш зрілі прояви та ознаки, що характеризують цей процес пов'язують з такими інституціями, як: виборність органів влади; конкуренція у боротьбі за владу; багатопартійність; поділ влади, яким започатковується система стримувань і противаг; функціонування самоврядних структур громадянського суспільства; незалежність судової влади та засобів масової інформації. Однак, як показує практика, це лише необхідні, але недостатні передумови створення громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку для України формування правової держави та розширення інститутів громадянського суспільства й їх впливу на органи державної влади стали потребою становлення державності. Таке важливе значення громадянського суспільства для системних перетворень сприяє підвищенню наукового та практичного інтересу до питання сутнісних характеристик громадянського суспільства та важелів його впливу на державу, а також механізмів, процесів і тенденцій, які оптимізують шляхи розвитку цих інститутів в нашій країні.

Успішне вивчення курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» передбачає освоєння студентами лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на семінарських і практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (поток), що містять основні положення навчальної або спеціальної дисципліни, їх теоретичні проблеми, в тому числі новітні наукові досягнення. Тематику курсу лекцій наведено у тематичному плані навчальної дисципліни.

Лекція є теоретичною основою семінарських і практичних занять, подальшого самостійного вивчення студентами курсу.

Самостійну роботу студента над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

- підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що її викладатимуть на лекції;
- сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записів (конспектуванні);
- подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної, наукової літератури.

Семінарські заняття, що їх проводять з академічною групою, є логічним продовженням лекційного курсу. На них поглиблюють, закріплюють та деталізують знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи.

Семінарські заняття спрямовані на підвищення теоретичного рівня знань у сфері взаємодії громадянського суспільства та правової держави, більш поглиблене вивчення складних або дискусійних питань відповідної теми, на поточний контроль засвоєння знань, умінь, навичок студентів.

Семінарському заняттю має передувати підготовка студента за завчасно визначеним планом. Для цього необхідно: вивчити і доповнити конспект лекції з даної теми; вивчити рекомендовані політико-правові акти, навчальну та наукову літературу; скласти конспект або тези відповіді за найбільш складними питаннями заняття; вміло використовувати вивчений матеріал при відповідях.

Студент на семінарському занятті має продемонструвати знання теоретичного матеріалу, здатність використовувати його при вирішенні практичних завдань, уміння ясно та аргументовано висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, оперуючи політологічною термінологією.

Під час проведення семінарських занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним студентом; виконання письмових, в тому числі контрольних, робіт; заслуховування повідомлень, рефератів з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Практичні заняття також належать до аудиторних, які проводять з академічною групою або її частиною, та на яких студенти набувають навички, прийоми, методи і способи застосування теоретичних знань.

Метою практичних занять є: навчання застосуванню теоретичних положень у практичній діяльності; вироблення навичок самостійної роботи студента; розвиток політичної свідомості та політологічного мислення.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Індивідуальні навчальні заняття організовують з окремими студентами з урахуванням індивідуальних навчальних планів з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. До видів індивідуальних завдань з курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» належать реферати, доповіді за першоджерелами та тестові завдання.

Реферат (з лат. *referrer* – доповідати, повідомляти) – це короткий точний виклад суті певного питання, теми на основі репрезентативних книг, монографій або інших першоджерел. Реферат повинен містити основні фактичні відомості і висновки з даного питання.

При оцінці реферату до уваги беруться: вміння студента працювати з джерелами, відзначати основне та другорядне у суті питання; вміння створювати вторинний текст; вміння кодування і отримання наукової інформації; робота з науковим категоріальним апаратом.

Теми та вимоги щодо обсягу реферату визначаються викладачем. Як правило, обсяг реферату становить 15 сторінок друкованого тексту. Існують вимоги щодо кількості джерел, що використовуються в рефераті, зазвичай їх повинно бути 5-10.

Структура реферату: титульний аркуш; план; вступ; основна частина; висновок; список літератури.

Робота над рефератом включає такі етапи: підготовчий – вивчення предмету дослідження; виклад результатів вивчення у вигляді зв'язного тексту; усне повідомлення за темою реферату.

Вивчення першоджерел складає основний зміст самостійної роботи. Починати вивчення першоджерел рекомендуємо із змісту, передмови і висновків, які дають загальні уявлення про твір. При читанні треба виділяти основні ідеї, постановку питань, їх обґрунтування і рішення, методи і форми доказів, найбільш яскраві приклади; з'ясовувати невідомі слова, терміни, незнайомі імена, звертаючись до енциклопедій і словників.

Характер запису залежить від ступеню складності твору. Найчастіше використовують план, тези, виписки і конспект. План являє собою перелік основних питань, які розкривають зміст твору. Тези – це коротко сформульовані принципові положення роботи. Кожна розгорнена теза являє собою певне узагальнення думок і фактів, які викладені автором. Виписки – це переказ чи цитування найбільш важливих положень творів. Конспект – це стислий виклад основних ідей і висновків твору в їх логічній послідовності з цитуванням найбільш значних думок автора.

Існує три виду конспектів: текстуальний, вільний, змішаний. Текстуальний конспект передбачає цитування головних положень твору. Його використовують для одержання документально точних виписок з даної роботи. Вільний конспект – це переказ найбільш суттєвих положень твору. Такий конспект вести складніше, однак він розвиває здатність самостійно викладати думки. Конспект, який включає поряд з вільним переказом цитування, називають змішаним.

Місце курсу у системі політичної науки, його роль у професійній підготовці політолога й місце в освітньо-професійній програмі вищої школи за професійним спрямуванням 6.030104 – «Політологія» обумовлює необхідність впровадження з цієї навчальної дисципліни сучасних досягнень вузівської педагогіки, нових навчально-організаційних форм і методів навчання. З числа таких методів в рамках даної навчальної дисципліни використовуються:

ЕО – експрес-опитування студентів;

ВТЗ – відкриті тестові завдання;

ЗТЗ – закриті тестові завдання.

Самостійна робота студента є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Мета самостійної роботи – закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих на лекційних, семінарських і практичних заняттях. У процесі самостійної роботи у студентів формуються інди-

відуальні вміння та навички самостійного засвоєння навчальної та наукової літератури, нормативних джерел, використання сучасних інформаційних засобів і технологій. Зміст самостійної роботи визначає навчальна програма дисципліни, методичні матеріали, вказівки й рекомендації викладача.

Для підвищення ефективності самостійної роботи студента доцільно її планування. Планування та організація самостійної роботи мають ґрунтуватися на достовірній інформації згідно з такими позиціями: вид роботи (наприклад, підготовка до лекції, семінарських занять); трудомісткість процесу підготовки (з урахуванням індивідуальних здібностей і особистісних якостей студента); форми і методи навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення виду самостійної роботи; місце і форма виконання самостійної роботи (наприклад, у бібліотеці, спеціалізованому навчальному кабінеті, комп'ютерному класі, в домашніх умовах; письмово, усно тощо); форми і способи контролю виконання самостійної роботи студента; необхідний і достатній обсяг часу за диференційованими нормативами щодо кожного виду самостійної роботи.

Результати, отримані студентами на семінарських і практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» є семестровий недиференційований залік. Результати заліку оцінюють за двобальною шкалою – «зараховано» і «не зараховано».

III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№	НАЗВА ТЕМИ	Всього годин	Аудиторні заняття (в год.)		Самостійна робота (в год.)
			Лекції	Семінари (практ.)	
1.	Вступ до курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»	8	2	—	6
2.	Генеza ідеї громадянського суспільства в світовій та вітчизняній політичній науці	20	4	4	12
3.	Концепції громадянського суспільства ХХ ст.	15	2	4	9
4.	Громадянське суспільство: сутність, структура, інститути	16	4	2	10
5.	Глобальне громадянське суспільство	14	2	2	10
6.	Правова держава як об'єкт політологічних досліджень	13	2	2	9
7.	Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави	16	4	2	10
8.	Практика ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства: світовий досвід	23	4	4	15
9.	Інституціоналізація громадянського суспільства та правової держави в Україні	12	2	2	8
10.	Організаційні форми взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями	14	2	2	10
11.	Сучасна українська модель взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства та її перспективи	14	2	2	10
Всього		165	30	26	109
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ЗАЛІК					

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тема 1. Вступ до курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»

Предмет навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».

Роль і місце дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» в системі політичних наук. Зв'язок дисципліни із суспільною практикою.

Мета, завдання та методологія курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».

При вивченні даної теми необхідно вивчити та засвоїти об'єкт та предмет навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави», завдання та методологію курсу, зв'язок з іншими дисциплінами та науками.

Питання становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні нині набуває науково-теоретичної та суспільно-практичної ваги. Необхідно визначити та дослідити як реальні механізми, процеси і тенденції, які оптимізують шляхи розвитку цих інститутів в нашій країні, так і визначити реальний ступінь присутності праворегуючої функції у відносинах держави і суспільства. Тільки таким чином можливо побудувати дієве громадянське суспільство та встановити ефективну модель його взаємодії з державою.

Отже, активізація громадянського суспільства та формування правової держави є потребою становлення державності. Значення громадянського суспільства в системних перетвореннях сприяє підвищенню наукового та практичного інтересу до питання співвідношення ідеї, поняття, концепту громадянського суспільства.

Вивчення особливостей взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства являє собою один із найсучасніших напрямів соціально-політичної галузі досліджень, об'єктом якого є держава, громадянське суспільство, а також моделі та відповідні механізми і процедури їх взаємодії.

Предметом дослідження курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» виступає механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави, а також процес становлення інститутів демократичної держави і громадянського суспільства в Україні.

Мета курсу полягає в розкритті специфіки формування механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в світі та в сучасній Україні.

Мета досягається шляхом ознайомлення студентів з сутнісними характеристиками держави та громадянського суспільства, виробленими світовою практикою моделями взаємодії держави та громадянського суспільства, а також можливостями та перспективами подальшого використання цього досвіду в Україні для формування найбільш продуктивної моделі співпраці держави та громадянського суспільства.

Теоретичною основою означеної навчальної дисципліни стали праці вітчизняних за зарубіжних вчених: політологів, соціологів, філософів, юристів, психологів, а також твори класиків філософської, історичної, політичної та юридичної наук.

До проблем громадянського суспільства у своїх публікаціях зверталися вчені-правознавці України: С. В. Бобровнік, О. Л. Богініч, Є. В. Бурлай, В. В. Головченко, П. Б. Євграфов, В. К. Забігайло, Т. І. Ковальчук, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, В. В. Медведчук, Є. О. Назаренко, М. М. Онищенко, В. Ф. Опришко, Л. М. Павловська, П. М. Рабінович, В. Ф. Сіренко, О. Ф. Скакун, В. Г. Сокурєнко, М. В. Цвік, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та деякі інші. Проте сьогодні можна говорити про існування потреби в узагальненнях за змістом проблем, пов'язаних із формування громадянського суспільства в умовах сучасної України.

Методологічною основою для вивчення предмету курсу є неоінституціональний підхід до проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави. Неоінституціональний аналіз розгортається на інституційному та організаційному рівнях. Це необхідно для того, щоб відповісти на два взаємозалежних питання: про тенденції розвитку, відбору і зміни різних інститутів і про вибір тих чи інших організаційних форм в залежності від характеру реальної інституційного середовища.

Важливе значення для дослідження має концепція транзитології, яка розроблена в рамках неоінституціоналізму. Транзитологи запропонували класифікацію моделей демократичних транзитів у країнах Латинської Америки, Південної та Східної Європи. Вони виділили чотири моделі демократичного транзиту: пакт, реформа, революція, «нав'язаний» перехід. Від моделі транзиту залежать як структура і

функції інститутів громадянського суспільства та держави, так і механізм взаємодії між ними.

В якості основних методів курсу виступають: діалектичний, системний, порівняльно-історичний, логічний тощо.

Таким чином, в навчальному курсі основа увага зосереджена на вивченні проблем взаємодії держави і суспільства, процесів становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні. Для нашої держави значущим є виявлення співвідношення громадянського та національного відродження в зв'язку із створенням держави та процесами постмодернізації. Мова йде про вибір пріоритетів у формуванні типу громадянського суспільства.

Тема 2. Ґене́за ідеї громадянського суспільства в світовій та вітчизняній політичній науці

L- та М-традиція розуміння громадянського суспільства в західній науці.

Уявлення про громадянське суспільство в період античності та Середньовіччя.

Розвиток ідеї громадянського суспільства в Новий час.

Ідея громадянського суспільства в політичних вченнях просвітителів.

Розвиток ідеї громадянського суспільства в українській політичній думці.

При підготовці до даної теми необхідно з'ясувати основні етапи становлення ідеї громадянського суспільства та їх специфіку, з'ясувати сутність L- та М-традиції розуміння громадянського суспільства в західній науці, розглянути концепції громадянського суспільства в українській політичній думці.

Канадський політичний філософ Ч. Тейлор виявив в західній науці дві основні традиції розуміння громадянського суспільства. Це так звані L-і М-традиції.

L-традиція, що сягала Джона Локка і названа так по першій літері його прізвища, розглядає громадянське суспільство як якесь етичне співтовариство, що живе за природним законам до і поза політикою.

М-традиція, що бере свою назву від Шарля Монтеск'є, вказує, перш за все, на інший аспект: вона представляє громадянське сус-

пільство як набір незалежних асоціацій громадян, що опосередковують відносини між індивідом і державою та в разі потреби захищають свободу індивіда від посягань влади.

Уявлення про громадянське суспільство в період античності представлені в працях Платона, Аристотеля, Цицерона. Вони розглядали сутність громадянського суспільства в рамках формування ідеї ідеальної держави.

Під час аналізу поглядів на громадянське суспільство в період Середньовіччя необхідно звернути увагу на феномени неполітичного, приватного життя в працях авторів епохи та розглянути погляди Ф. Аквінського та ідею ієрархічності побудови суспільства, розмежування держави та громадянського суспільства в працях Н. Макіавеллі та опис елементів громадянського суспільства, що формується, і різних типів держав.

Розвиток ідеї громадянського суспільства в Новий час відбувався в рамках теорій природного права та суспільного договору (Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Гоббс).

Далі необхідно з'ясувати передумови формування громадянського суспільства в період перших революцій і легітимації волі народу, обґрунтування правомірності народного суверенітету Дж. Мілтоном. Розглянути погляди Б. Спінози про природне, божественне і цивільне право як основу суспільства.

Особливу увагу слід приділити вивченню ідей Дж. Локка про правові засади громадянського суспільства; ідеям громадянського суспільства в політичних вченнях французьких просвітителів (Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо) та становленню концепції громадянського суспільства в німецькому просвітництві (С. Пуфендорф, Г. Лейбніц, І. Кант та ін.), системі громадянського суспільства Г. В. Ф. Гегеля.

Слід пам'ятати, що біля витоків сучасних уявлень про громадянське суспільство стоїть Алексіс де Токвіль, з його успішною спробою стримати крайнощі сучасних йому теорій, а саме: моделі «загальної держави» Г. Гегеля, згідно з якою державі пропонувалося тотальне втручання у справи громадянського суспільства з метою вирішення властивих останньому конфліктів і протиріч; та моделі мінімальної держави Т. Пейна, що обмежує роль держави мінімальною участю в управлінні суспільством і визнає право громадянського суспільства на саморегуляцію. А. де Токвіль виступав противником монополізації влади як державою, так і громадянським суспільством. Найбільша

небезпека, на його думку, виходила від держави, здатної монополізувати владу і переродитися в деспотію. Як механізми стримування державного деспотизму Токвіль пропонував реалізацію принципу поділу влади в політичній сфері і розвиток громадянських асоціацій в публічній сфері (наукових, літературних, просвітницьких, релігійних та інших). Він вважав, що стрижневим інститутом громадянського суспільства слід визнати громадські асоціації, здатні вирішувати проблеми, з якими не в змозі впоратися державні інститути.

Токвіль є не тільки теоретиком громадянського суспільства, а й теоретиком демократії. Висловлене ним твердження, що життєздатність демократії ґрунтується на налагодженому житті громадян в добровільних асоціаціях, стало наріжним каменем сучасної теорії демократії.

Подальші дослідження громадянського суспільства проводяться в рамках локківської, гегелівської та токвілевської традиції. Гегелівська традиція сприяла формуванню загальнометодологічних підходів, локківська – її політологічному та правовому аналізу, а токвілевська надає проблемі соціологічний вимір, вона є теоретичною та практичною основою для дослідження конкретної структури громадянського суспільства.

Що ж стосується східнослов'янської суспільно-політичної традиції, то вона орієнтована на колективного суб'єкта, а не на особу. Тут виділяють концепції представників трьох напрямів: громадянське суспільство як сфера соціальних, неполітичних відносин, що є приреченою на протистояння державі; громадянське суспільство як глобальна система, в якій держава є організаційною структурою; громадянське суспільство як проміжна сфера між владою і ринком, державою і економікою.

Досвід осмислення категорії «громадянське» в українській політологічній думці простежується з другої половини XVI ст. У творах Ю. Дрогобича, К. Острозького, С. Оріховського, М. Смотрицького та ін. сформовано комплекс ідей, які отримали назву «громадянського гуманізму».

Наступний етап – ідеї епохи реформ другої половини XIX – початку XX ст. – представлений працями представників таких політичних течій, як народництва (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський), націонал-лібералізму (С. Шелухін), консерватизму (В. Липинський), націонал-державництва (В. Старосольський, Ю. Липа,

С. Рудницький). Вони дозволяють визначити соціокультурні особливості концептуалізації поняття громадянського суспільства в Україні.

Концепт «громадянське суспільство» в сучасній Україні» набув соціально-політичного вживання у 80-і роки як гасло опозиції.

На початку 90-х років уявлення про громадянське суспільство ґрунтувалося на етнонаціональній ідеї.

В середині 90-х років наявність громадянського суспільства визначається закріпленням та здійсненням прав людини (О. Майданик, М. Ходаківський, Ю. Шемшученко та ін.).

На рубежі XIX-XX ст. в суспільно-політичній думці України домінує підхід, прихильники якого (О. Білий, О. Дергачов, В. Малинкович, І. Пасько, В. Полохало, Ф. Рудич, М. Томенко) вважають, що пріоритет у виборі моделі суспільного розвитку повинен належати громадянсько-правовій ідеї, бо політичне самовизначення є більш об'ємним, ніж державне.

На сучасному етапі вітчизняні вчені порушують питання співвідношення прав і функцій держави, нації і громадянського суспільства (В. Гець, І. Кресіна, П. Надолішний, В. Речицький, Ю. Римаренко), розглядають місце права у формуванні суспільства і держави, оформлення правової бази громадянського суспільства (В. Бабкін, В. Нерсисянц, Ю. Оборотов, Д. Рене, Н. Рулан, Ю. Шемшученко) тощо.

Тема 3. Концепції громадянського суспільства XX ст.

Т. Парсонс та А. Грамші про громадянське суспільство.

Ю. Хабермас про громадянське суспільство як сферу відкритості та громадського дискурсу.

Роль громадянського суспільства в розвитку демократії (М. Уоррен, М. Ховард).

Взаємодія громадянського суспільства та держави в концепціях авторів XX ст. (Т. Янсон, Е. Внук-Липинський).

Погляди Дж. Александера на сутність громадянського суспільства.

Концепції громадянського суспільства, розроблені в період третьої хвилі демократизації (А. Міхнік, С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер).

При вивченні даної теми слід проаналізувати основні концепції розуміння сутності громадянського суспільства на протязі ХХ ст., визначити та розглянути погляди на громадянське суспільство Ю. Хабермаса, М. Уоррена, М. Ховарда, Т. Янссона, Е. Внук-Липинського, Дж. Александера, С. Хантінгтона, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра тощо.

Слід звернути увагу на те, що 1920-1990-ті рр. характеризуються як новий етап розвитку ідеї громадянського суспільства. В цей час відбувається перехід від практичних вимог економічної та політичної свободи особистості, характерних для попереднього періоду, до розширення свобод в сфері культури, стилю життя і т.п.

У ХХ ст. розробкою теорії громадянського суспільства, в рамках традиції Гегеля, займалися Т. Парсонс та А. Грамші. Вони розмежували громадянське суспільство та економіку, громадянське суспільство та державу.

Т. Парсонс розробив концепцію соцієнтальної спільноти, під якою він розумів щось відмінне від економіки, державного устрою та культурної сфери. Він вважав, що таке розмежування відбувалось шляхом промислової, демократичної та освітньої революцій; що представницьке правління і федералізм призводять до найвищого ступеня відокремлення соцієнтальної спільноти від держави.

В основу поглядів на громадянське суспільство А. Грамші лягло вчення про корпорації. В якості нових форм асоціації, характерних для сучасного громадянського суспільства, він розглядає церкву, профспілки, культурні інститути, асоціації за місцем проживання та політичні партії.

В ХХ ст. в розвиток теорії громадянського суспільства важливий внесок зробив Ю. Хабермас, що ввів поняття публічності (громадськості). Громадянське суспільство він розуміє як суспільну сферу, що опосередковує відносини між державою та особою. Автор вважав, що становлення громадськості відбувалось спочатку в дополітичному просторі (дискусійні клуби, гуртки, де обговорювались літературні, наукові, художні питання). Після поширення газет і журналів, на думку дослідника, відбувається політизація громадськості, з'являються претензії на участь в політичному житті та державному управлінні, в результаті в XVII-XVIII ст. в Англії було створено представницький орган влади. Громадські групи, що приймали участь у парламенті, намагались узгодити свої інтереси, досягнувши консенсусу. Інституціональним ядром громадянського суспільства

автор визнає добровільні асоціації, що знаходяться поза державою та економікою, які дають громадянам можливість управляти самостійно і діяти на противагу владі, заснованій на традиції, силі і ритуалі.

Погляди Хабермаса на публічну сферу в подальшому розвивали Дж. Коен та Е. Арато. Під громадянським суспільством (в роботі «Громадянське суспільство і політична теорія») вони розуміють сферу соціальної взаємодії, розташовану між економікою та державою, що складається з сім'ї, об'єднань (зокрема добровільних), соціальних рухів і різних форм публічної комунікації. Дослідники протиставляють його «політичній спільноті», тобто партіям і парламенту, а також «економічному співтовариству», тобто організаціям виробництва і збуту. Відповідно до цього основою громадянського суспільства виступають добровільні асоціації неpolітичного плану. Самостворення, самообілізація та інституціоналізація є невід'ємними умовами відтворення громадянського суспільства.

Американський політолог М. Уоррен розглядав проблеми внеску асоціацій в розвиток демократії. Громадянське суспільство він визначає як сферу соціальної організації, всередині якої переважають взаємовідносини між добровільними асоціаціями. Отже він виключає з визначення громадянського суспільства взаємини між друзями або родиною, оскільки ці відносини є не громадськими, а приватними.

Роль громадянського суспільства у демократизації соціуму і в створенні партисипаторної (безпосередньої) демократії характеризує М. Ховард. На його думку, організації громадянського суспільства виконують захисну функцію в двох випадках: коли вони служать захистом громадян від потенційно загрозливої їм держави, а також коли вони є інформаторами влади та здійснюють на неї «тиск знизу».

Громадянське суспільство М. Ховард визначає як найважливішу частину громадського сектору, що займає місце між державою і сім'єю, втілену в різних добровільних організаціях громадян. Ховард формулює вимоги до інститутів, які повинні бути ефективними, шанованими і обов'язковими; актуальними, відповідати суспільним потребам, традиціям або культурі суспільства; потрібен час (іноді десятиліття і покоління), щоб нові інститути утвердилися і довели свою ефективність.

Тенденції в розвитку сучасних організацій характеризує соціолог Е. Гідденс. Опонуючи авторам, які вважають, що в сучасних суспіль-

ствах істотне значення мають переважно первинні групи та бюрократичні організації, Гідденс протиставляє їм добровільні об'єднання – благодійні організації та товариства взаємодопомоги. Він вказує на зростання числа і різноманітності товариств взаємодопомоги, на неієрархічність їх будови, на участь їх членів у спільній діяльності і в розробці проектів, на зв'язаність їх загальними моральними принципами. У той же час Гідденс вказує і на негативний аспект розвитку громадянської самоорганізації, коли окремі організації, виростаючи в розмірах, мають тенденцію до бюрократизації.

Шведський соціолог Т. Янссон у своїй роботі «Трикутна драма» розглядає взаємини держави і громадянського суспільства в формі «драматичного трикутника». Держава перебуває нагорі, а внизу, з одного боку – місцеве самоврядування, муніципалітети, що відносяться до громадської сфери і до держави; з іншого боку, також внизу – добровільні об'єднання, розміщені у приватній сфері. В одних суспільствах найбільшого поширення набув тип суспільства з акцентом на місцеве самоврядування, а в інших суспільство стало «асоціативним». Якщо правляча політична еліта свідомо проводить курс на підтримку громадської самодіяльності громадян, мінімізуючи втручання держави в справи громадянського суспільства, а еліти останнього шанобливо ставляться до державних структур, то, за словами Янссона, створюються необхідні передумови для встановлення союзницького типу відносин між цими соціальними контрагентами.

Моделі взаємовідносин між громадянським суспільством і державою розглянуті польським соціологом Е. Внук-Липинським, який виділяє три різновиди їх взаємовідносин: громадянське суспільство як протиставлення державі; громадянське суспільство як доповнення держави; держава як доповнення громадянського суспільства. До інституційних передумов розвитку громадянського суспільства автор відносить: наявність публічного простору, що допускає вільну інституціоналізацію громадських сил; наявність суспільної (публічної) комунікації, невідконтрольної державі; наявність ринку, у рамках якого здійснюються різного роду взаємодії по обміну цінностями та послугами, а також захист приватної власності.

З точки зору ціннісного підходу розглядає громадянське суспільство американський соціолог Дж. Александер. Він робить спробу поєднати два протилежних підходи, на яких будувалась теорія гро-

мадянського суспільства, – індивідуалізм та колективізм. Громадянське суспільство він розглядає як сферу солідарності індивідів та їх асоціацій, яка підтримується громадською думкою, культурними кодами, ЗМІ, організаціями та асоціаціями, а також специфічні практики громадськості, критики та взаємної поваги. Дослідник констатує самостійність громадської сфери (громадянського суспільства), його відмінність від державної та економічної сфер, проте не визнає її повністю незалежною.

У 2000-х рр. набула популярності концепція громадянського суспільства Б. Хайнца, відповідно до якої центром громадянського суспільства є публічна дискусія, що має місце у зв'язку з переговорами, в ході яких одна соціальна група стає солідарною з іншою. Громадянське суспільство, на думку цього автора, складається з інститутів, корпорацій, клубів, судів та засобів масової інформації, в т.ч. Інтернет.

Слід звернути увагу на те, що наприкінці ХХ ст. поступово відбувається перехід до нового етапу розвитку ідеї громадянського суспільства. На зміну раціоналістичній парадигмі теорії громадянського суспільства, що утверджує верховенство розуму в сфері науково-технічного та індустріального розвитку, приходять інші інтерпретації, що поглиблюють та розширюють наші уявлення про нього.

В контексті вивчення сучасних концепцій громадянського суспільства, розроблених в період третьої хвилі демократизації, слід розглянути погляди таких авторів, як: А. Міхнік, С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер та ін.

Тема 4. Громадянське суспільство: сутність, структура, інститути

Сучасні підходи до розуміння сутності громадянського суспільства.

Структура громадянського суспільства: системний, інституційний та секторний підходи.

Фактори становлення і розвитку громадянського суспільства.

Функції громадянського суспільства.

«Замінники» громадянського суспільства.

При вивченні даної теми слід розглянути два сучасних підходи до розуміння сутності громадянського суспільства, проаналізувати структуру громадянського суспільства з точки зору системного, інституційного та секторного підходів, визначити фактори, що сприяють становленню громадянського суспільства та встановити функції, які воно виконує на сучасному етапі розвитку суспільства, а також з'ясувати, що представляють собою «замінники» громадянського суспільства.

Концептуальний розвиток поняття громадянського суспільства відбувається в двох напрямках:

- 1) ототожнення громадянського суспільства з державою, де юридично забезпечені і політично закріплені права і свободи особи;

- 2) виділення його як сфери позадержавних суспільних відносин.

В межах другого напрямку існує дві точки зору на співвідношення «політичного» і «соціального» у системі інститутів громадянського суспільства. Перша трактує громадянське суспільство як сферу не-політичного, недержавного характеру, сферу міжособистісних відносин. Представники другого підходу визнають громадянське суспільство політичним феноменом.

Громадянське суспільство як система суспільних відносин та інститутів має такі властивості: носить позадержавний характер та «самодіяльне існування», гарантує людині реалізацію її прав, висловлює різноманітні інтереси вільних членів суспільства.

Таким чином, громадянське суспільство являє собою суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені політичні та правові відносини, взаємодіє з нею заради спільного блага; це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Соціальна структура громадянського суспільства включає в себе наступні соціальні спільності: суспільно-політичні (партії, рухи, блоки, об'єднання, клуби), релігійні (конфесії, церкви, секти), професійні спілки, об'єднання людей певних соціальних категорій (підприємці, лікарі, ветерани, жінки, молодь), екологічні (товариства, рухи, клуби), спортивні (товариства, клуби, спілки, секції) та місцеві територіальні муніципальні утворення (місцеве самоврядування), територіальне громадське самоврядування.

Відповідно до інституційного підходу до структури громадянського суспільства входять наступні інститути: недержавні соціально-економічні відносини та інститути (власність, праця, підприємництво); сукупність незалежних від держави товаровиробників (наприклад, приватні фірми); громадські об'єднання та організації; політичні партії та рухи; сфера виховання та позадержавної освіти; система недержавних засобів масової інформації; сім'я; церква та інші.

З точки зору системного підходу громадянське суспільство кожної держави має такі ознаки: є різновидом соціальної (в широкому сенсі), керуючої та керованої системи, володіє певною суверенністю та ієрархічністю, стабільністю та динамічністю, відкритістю та адаптивністю, органічною єдністю та диференційованістю. Воно включає ряд підсистем: економічну, політичні, соціальну та духовну.

Структура громадянського суспільства може бути представлена з точки зору трьохсекторної теорії. При цьому важливим є аналіз в горизонтальній та вертикальній площині, тобто визначення положення громадянського суспільства в суспільній системі в цілому.

Горизонтальний поділ передбачає існування трьох рівноправних секторів, що виокремлюються по пріоритету діяльності. «Перший сектор» включає в себе державні та політичні інститути, «другий сектор» – ділові приватні організації та підприємства.

«Третій сектор» – приватні некомерційні організації. Першою відмінною ознакою цих організацій є те, що вони не мають одержання прибутку як основну мету своєї діяльності і не розподіляють отриманий прибуток серед своїх учасників. Друга відмітна риса – майно цих організацій не знаходиться в державній або муніципальній власності.

Під неприбутковим сектором розуміють сукупність (систему) груп населення та організацій, що не ставлять перед собою цілей збільшення особистого доходу безпосередньо через участь в роботі таких груп та організацій або через володіння ними.

«Третій сектор» розглядають як сферу активності, що розвивається між сім'єю та більш широким бюрократичним сектором прибуткового бізнесу та уряду. В рамках цієї концепції говорять про неприбутковий сектор, сектор добровільної активності, третій сектор, неурядовий сектор. Для всіх подібних організацій характерна діяльність заради суспільного добробуту.

Вертикальний поділ в рамках даної концепції вказує на наявність трьох рівнів – діяльнісного, рівня громадської активності (власне громадянського суспільства) та рівня негромадянської (криміналізованої) спільноти.

До необхідних умов життєдіяльності громадянського суспільства відносять: наявність у кожного члена суспільства достатньої приватної власності або законодавчо закріпленого права на дійсне співвладіння значною груповою власністю; наявність в суспільстві розвиненої соціальної структури, що відбиває різноманітність інтересів соціальних верств і груп населення; наявність правової держави, коли держава і громадяни однаково відповідальні один перед одним та перед законом, тобто коли державна влада і всі громадяни підпорядковані нормам права; наявність досить високого рівня громадянської культури населення.

До числа функцій громадянського суспільства відносяться:

- обмеження влади чиновників, у тому числі контроль і боротьба з правопорушеннями можновладців;
- контроль за дотриманням прав людини і зміцнення законності та правопорядку;
- спостереження за виборами, забезпечення більш високого рівня демократії, підвищення довіри до демократичного процесу;
- правове виховання громадян, роз'яснення їх прав і обов'язків;
- створення загальної атмосфери порозуміння та громадянської участі в житті країни;
- залучення різних суспільних груп і рухів в політичний процес, підвищення їх активності в захисті суспільних інтересів;
- вироблення альтернативних способів підвищення рівня суспільного добробуту, відмінних від бюджетного фінансування;
- забезпечення гласності та плюралізму шляхом інформування громадськості про послідовність в проведенні економічних і політичних реформ.

Цей перелік можна продовжити такими функціями, як: самоорганізація і самоврядування у широкому різноманітті приватних інтересів, інтеграція суспільства через систему горизонтальних зв'язків і каналів інформації, створення базових форм міжособистісної солідарності, стимулювання правової нормотворчості тощо.

При розгляді питання про «замінники» громадянського суспільства необхідно звернути увагу на крайнощі та викривлення плюра-

лізму – від монополізації влади до «тотального лобіювання», розглянути роль прихованих груп інтересів та основні риси клієнтелізму; проаналізувати корпоративізм і неокорпоративізм та роль останнього в сучасних демократичних політичних системах.

Тема 5. Глобальне громадянське суспільство

Глобальне громадянське суспільство: поняття та сутність.

Причини появи глобального громадянського суспільства.

Основні актори глобального громадянського суспільства.

Сучасні інформаційні технології та глобальне громадянське суспільство.

Функціонування громадянського суспільства в світлі глобальних проблем сучасності.

При розгляді даної теми необхідно встановити передумови появи концепції глобального громадянського суспільства, причини формування та розвитку глобального громадянського суспільства, з'ясувати основних акторів, особливості функціонування на сучасному етапі розвитку суспільства, проаналізувати його зв'язок з глобалізацією та глобальними проблемами сучасності.

Ідея глобального громадянського суспільства бере свій початок в концепціях світового громадянства, міжнародного співтовариства, світової спільноти. Ще Кант передбачав виникнення права світового громадянства (*jus cosmopolitanum*), що поєднує громадян та держави в вищу республіканську співдружність. Цей союз він називає універсальним громадянським суспільством. Через два століття відбувається розвиток концепції міжнародного суспільства у роботах Х. Булла та М. Райта.

Держави розглядалися Буллом як соціалізовані під впливом інших держав агенти. Вони об'єднуються в найбільш всеосяжну форму суспільства на землі – глобальну мережу взаємно визнаних неформальних традицій і формальних правил (дипломатичний протокол, посольства, багатосторонні договори, міжнародне право).

Поява співтовариства держав в Європі знайшла свій прояв у виникненні нової для того часу концепції міжнародного права. При цьому, як вважав Булл, для появи глобальних цивільних прав необхідне існування транс- і кроскордонної солідарності. Транснаціональні

ідентичності можуть формуватися як в рамках суспільних груп, так і між державами. Для їх формування необхідно кілька умов: необхідна певна загальна характеристика (етнічність, релігія, форма держави, політична чи економічна система, відносний рівень розвитку); повинно бути виняткове ставлення по відношенню до інших держав, що поділяється представниками цієї ідентичності; має бути високий рівень позитивної (взаємовигідної) взаємозалежності.

Глобальне громадянське суспільство можна визначити, як сферу ідей, цінностей, інститутів, організацій, мереж і громадян, розташовану між сім'єю, державою і ринком, що діє поза національними товариствами, політиками та економіками.

Слід звернути увагу на те, що причинами виникнення і поширення концепції глобального громадянського суспільства в 1990-х роках є: відродження концепції громадянського суспільства, особливо в центральній Європі; усвідомлення слабкості світової системи, створеної екологічними рухами і рухами за мир; широким поширенням думки, що з розпадом комуністичної системи світ отримує новий світовий порядок.

Поява ж самого глобального громадянського суспільства є наслідком двох причин. По-перше, важливість деяких міжнародних проблем (наприклад, охорона навколишнього середовища) призводить до появи громадських акторів, що вимагають міжнародного колективного управління цими проблемами силами національних урядів. По-друге, зростаюча необхідність створення міжнародних систем прийняття рішень, пов'язаних із глобальними проблемами, створює для національних спільнот перспективу втрати контролю над політичним процесом, оскільки держави стають більш автономними від своїх національних суспільств. В силу самої глобальної природи багатьох проблем держави вирішують їх на міжнародній арені, а не шляхом прийняття внутрішньополітичних рішень.

До основних властивостей глобального громадянського суспільства можна віднести наступне: воно є суспільною сферою захищеною від урядового втручання; має існувати спільність основних цінностей та ідентичності; характеристикою такого суспільства є формування груп та їх мережева взаємодія з мінімумом насильства і максимальною повагою принципу цивілізованого поділу сили між різними життєвими стилями.

Глобальне громадянське суспільство одночасно і підживлює процес глобалізації і реагує на нього.

Стосовно акторів громадянського суспільства слід зазначити, що важливими елементами глобального громадянського суспільства є неурядові організації (НУО) та міжнародні неурядові організації (МНУО). У найбільш узагальненому сенсі НУО – група, що складається з людей, які поділяють спільні інтереси, ідеології, культурні уподобання поза формальними державними органами. Важливою ознакою НУО є те, що люди самоорганізуються, а не використовують традиційні державні структури.

Виділяють три основних типи НУО:

- НУО, орієнтовані на дослідження, надання консультацій та поширення інформації серед осіб, які приймають рішення, і широкої громадськості;
- лобістські НУО – фокусують свою діяльність на захисті чи опозиції до конкретних політичних курсів, що проводяться урядами або міжнародними організаціями. Вони привертають увагу ЗМІ для тиску на уряди і використовують міжнародні форуми для озвучування своїх позицій;
- посередницькі НУО надають мережеві послуги. Вони встановлюють контакти (всередині країн і на міжнародній арені) і поширюють інформацію з важливих для них питань.

МНУО є лише одним з компонентів глобального громадянського суспільства. Громадяни, групи на місцях, коаліції та мережі також відіграють важливу роль у глобальних дебатах.

Одним з показників зростання глобального громадянського суспільства на сучасному етапі суспільного розвитку є так звані паралельні саміти. Це зустрічі МНУО, інших груп і громадян, які найчастіше проходять паралельно важливим міжурядовим зустрічам. Такі саміти є частиною неформального процесу прийняття рішень з супранациональних питань. Роль самітів полягає у таких завданнях: визначення проблеми; встановлення правил; визначення напрямів політики; що забезпечить виконання прийнятих рішень (до механізмів відносяться дипломатичний тиск, ембарго або військове втручання тощо).

Таким чином, за основними характеристиками можна виділити три типи акторів глобального громадянського суспільства:

1. Організації захисту проблеми (Advocacy organizations), які намагаються вплинути на процес вироблення та проведення політики відповідно до своїх програмних цілей.

2. Обслуговуючі організації (Service organizations), які концентруються на наданні послуг іншим організаціям або групам громадян і на виконанні конкретних програм.
3. Незаконні самоврядні організації, які намагаються створити сферу дій, де норми і правила встановлюють вони самі і в яких обмежено вплив державної та міжнародної систем права. Звичайно, вони намагаються впливати на уряди у відповідності зі своїми конкретними інтересами, але це, швидше, є допоміжною стратегією.

Можна виділити наступні групи акторів глобального громадянського суспільства залежно від їх позиції щодо глобалізації:

- прихильники глобалізації (союзники ТНК, прихильники «справедливої війни за громадянські права»), зазвичай ці актори близькі до урядів і бізнесу;
- противники глобалізації, вони бажають її звернути та повернутися до світу держав-націй (нові праві, які позитивно ставляться до капіталізму, але виступають проти відкритих кордонів та розповсюдження глобального правового порядку; націоналісти і релігійні фундаменталісти та ін.);
- реформісти (найбільша група) – сприймають поширення глобального капіталізму як потенційно сприятливе для людства, але бачать необхідність в наданні процесу більш «цивілізованих» форм;
- представники альтернативного підходу, що не підтримують і не перешкоджають процесу глобалізації. Вони залишаються за його рамками і прагнуть діяти незалежно від урядів, міжнародних інститутів, ТНК і т.д.

Слід звернути увагу на те, що на відміну від традиційних громадянських суспільств, які розвивалися в рамках усталених імперій або держав, глобальне громадянське суспільство з'явилося в умовах відсутності глобальної держави або світової імперії. Тому, хоча глобальне громадянське суспільство і змушене взаємодіяти з державами, воно заперечує верховенство держав або їх суверенних прав над «суверенними» правами громадян і співтовариств.

Використання нових інформаційних технологій громадянським суспільством у багатьох випадках було більш успішним, ніж традиційними інститутами. Так, як середовище комунікації Інтернет: полегшує доступ до опублікованих даних, інформації і знань; знижує бар'єри для публікації і дозволяє громадянам і групам обійти

традиційні перепони; полегшує швидкий зв'язок в планетарному масштабі; полегшує спільне використання інформаційних ресурсів; сприяє утворенню та підтриманню «віртуальних спільнот» людей із загальними інтересами.

Тема 6. Правова держава як об'єкт політологічних досліджень

Передумови дослідження сутності правової держави.

Поняття та ознаки правової держави.

Права людини та їх гарантії в Україні як один із головних принципів правової держави.

При підготовці до даної теми необхідно встановити теоретичні підходи до визначення правової держави, значення правової держави для розвитку соціальної демократії, конституційні гарантії прав людини в Україні.

Поняття «правова держава» виникло у XIX столітті, хоча вже відомі мислителі античності зверталися до пошуків принципів, форм і конструкцій узгодженої взаємодії влади і права.

В рамках першого питання необхідно розглянути погляди на сутність правової держави в період Античності, в Середньовіччі, в Новий час і епоху Просвітництва, а також на сучасному етапі.

Досвід наукового осмислення сутності правової держави сягає спадщини видатних європейських мислителів – Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Г. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Бодена, Ш. Монтеск'є, Б. Спінози, Т. Пейна, А. де Токвіля, І. Бентама, Г.В.Ф.Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса та ін.

В Україні окремі ідеї правової державності розроблялися у працях С. Оріховського, С. Яворського, Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Грушевського та інших мислителів. Вони розвивали ідеї природного права, свободи людини, суверенітету народу, справедливих законів тощо.

В українській політико-правовій думці окремі положення теорії правової, соціальної державності належать О. Кістяківському, М. Владимирському-Буданову, Ф. Леонтовичу, В. Липинському, С. Дністрянському та ін.

Слід мати на увазі, що історично в основу концепції правової держави як політико-правового ідеалу лягли дві ідеї: правління (панування) права як антитеза правління сильних людей (*rule of law not rule of men*); право має базуватися на розумі, а не бути лише проявом сили і влади.

Правова держава – форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону.

Ознаками правової держави є: верховенство і панування права в широкому розумінні і закону у вузькому розумінні; принцип розподілу влади; пріоритет прав і свобод особистості; соціальна захищеність; соціальна справедливість; чітке розмежування функцій держави і суспільства; створення антимонополістичного механізму, який унеможливорює зосередження владних повноважень в певній ланці або інституті; закріплення в законі та реалізація в життя суверенності державної влади; формування суспільством на основі норм виборчого права законодавчих органів і контроль за формуванням і втіленням законодавчої волі в законах; відповідність внутрішнього законодавства загальноприйнятим нормам і принципам міжнародного права; взаємна відповідальність держави і особи; наявність громадянського суспільства.

До числа додаткових чинників і умов становлення правової держави, можна віднести: подолання правового нігілізму в масовій свідомості; вироблення високої політико-правової грамотності; розмежування партійних і державних функцій; встановлення парламентської системи управління державою; політико-правовий плюралізм; вироблення нового правового мислення і правових традицій.

В Конституції України закріплено такі ознаки правової держави: принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8); здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч. 1 ст. 6); вищий пріоритет прав і свобод людини та громадянина (ч. 1 ст. 19); незалежність суду (ч. 1 ст. 126); законність управління (ч. 2 ст. 19); правовий захист людини від порушення її прав державною владою та місцевим самоврядуванням з наступним відшкодуванням за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди (ст.ст. 55, 56).

Конституцією передбачені особисті, політичні, економічні, ідеологічні та юридичні гарантії прав людини.

До перших належать: право на захист передбачених законом прав і свобод людини та громадянина в суді, в Уповноваженого Верховної

Ради України з прав людини, в міжнародних судах чи відповідних міжнародних організаціях; право на відшкодування матеріальних і моральних збитків, заподіяних державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами; право знати свої права та обов'язки; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні накази; право на індивідуальну юридичну відповідальність і тільки за провину; право відповідати тільки за діяння, скоєні в часі та просторі дії нормативно-правового акта; право не нести відповідальності за відмову свідчити або давати пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом; право засудженого користуватися всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду.

Під політичними гарантіями слід розуміти політичний плюралізм і свободу політичної діяльності, що не заборонена законодавством (ст. 15); реальне визнання народу єдиним джерелом влади і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 5, 6), обмеження діяльності ультрарадикальних політичних організацій і т. д.

Найголовнішими економічними гарантіями є: конституційні положення про рівність усіх форм власності та їх захист державою; справедливість і неупередженість розподілу суспільного багатства; гарантування приватної власності і т. ін.

До ідеологічних гарантій відносять: ідеологічну багатоманітність суспільного життя, відсутність державної (обов'язкової) ідеології та цензури; забезпечення вільного розвитку мов; сприяння «консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України».

Юридичні гарантії передбачають: юридичне закріплення гарантій прав і свобод; створення широкої системи охорони й захисту державою прав і свобод, яка забезпечувала б їхнє реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань; розвиток суспільно-політичної активності громадян; активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють охороні й захистові прав і свобод; державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод і обов'язків.

Тема 7. Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави

Еволюція поглядів на співвідношення держави та громадянського суспільства у політичній думці.

Формування механізму інтеракції інститутів громадянського суспільства і держави.

Теоретичні моделі взаємодії громадянського суспільства і держави.

При розгляді даної теми необхідно проаналізувати такі питання: поняття та складові механізму взаємодії держави та громадянського суспільства, основні типи та теоретичні моделі співпраці держави та громадянського суспільства.

Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави представляє собою відносно впорядковану систему структур і відносин, за допомогою яких досягаються цілі індивідів та їх колективних утворень, з одного боку, і забезпечується їх державне регулювання, з іншого боку.

Уявлення про співвідношення держави і суспільства трансформувались від ідеї призначення людського співтовариства для служіння державним інтересам до ідеї про службову функцію держави по відношенню до суспільства і формування концепції громадянського суспільства.

В період Античності державу сприймали як колективність особливого роду, що виникла заради потреби життя, але існує як самодостатній стан суспільства (Аристотель, Платон, Сократ, Цицерон). Оскільки держава в цей період розумілась як синкретичне продовження суспільного колективу і єдине вираження його політичної дії, про співпрацю суспільства з державою з тих чи інших питань мова не йшла.

У Середньовіччі виділяються теологічні концепції співвідношення суспільства і держави А. Августина та Ф. Аквінського. Ці мислителі в політико-правовій сфері дотримувалися схожих з античними авторами поглядів – споконвічного призначення людського співтовариства для служіння державним (які визначені Божественною волею) інтересам. Відповідно держава та суспільство в цей період починають співпрацювати з окремих питань.

Подальша еволюція уявлень про взаємодію держави і суспільства зумовлена становленням концепцій природного права ліберальної доктрини (Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.). Тут з'являється ідея про службову функцію держави, її розглядають як інструмент, за допомогою якого суспільство забезпечує реалізацію своїх інтересів. На цьому етапі формуються взаємодоповнюючі концепції громадянського суспільства і правової держави. Можна вважати, що цей етап триває і понині.

В цей період налагоджується механізм взаємодії держави та суспільства, відбувається інституціоналізація такої взаємодії, до нього долучаються все більше сфер.

Отже, суспільство продуктивно функціонує та розвивається тільки тоді, коли відбувається постійна та ефективна взаємодія держави та громадянського суспільства.

У кожній країні формується своя система такої взаємодії. Проте накопичений світовий досвід дозволяє виокремити кілька її типів.

Перший виникає, коли держава виконує свої функції як суто політичний інститут, інструмент володарювання. Його завдання: зміцнення позицій групи, яка досягла влади, тобто легітимності правлячого режиму. Взаємодія держави з громадянським суспільством будується за принципом володарювання і підлеглості. Конкретні форми активності громадянського суспільства тут залежать від типу політичного режиму. У тоталітарному режимі вона може бути повністю усунута, відповідно співпраця щодо будь-яких проблем неможлива. В демократичному – проявляється через діяльність політичних партій, груп інтересів, електоральної активності громадян, а отже у суспільства є реальна можливість впливати на державу, а також налагоджувати чіткі механізми взаємодії з нею щодо широкого спектру питань.

Другий утворюється, коли держава має головною метою врегулювання та упорядкування соціальних взаємин людей. Тут ми маємо місце відносини керуючих і керованих. Громадянське суспільство представлене людьми, що вступають в асоціацію один з одним не для діалогу з владою, а для самостійної реалізації власних інтересів у різних сферах. На Заході така активність спирається на домінуючий в суспільстві середній клас. В Україні ж на даний час він недостатньо широкий, що гальмує процес побудови громадянського суспільства.

Третій тип взаємодії характеризується тим, що держава виступає як парapolітичне об'єднання громадян, як сукупність специфічних, ієрархізованих організацій, завдання яких полягає в реалізації інтересів суспільства і наданні людям конкретних практичних послуг. Громадянське суспільство контактує з державою навіть не як партнер, а як клієнт, що отримує послуги. Такий тип держави спостерігається в розвинених індустріальних країнах (наприклад, Великобританія). Ключові питання життєдіяльності суспільства вирішуються переважно самим громадянським суспільством, а у випадку неспроможності останнього держава надає йому послуги з реалізації прав та усунення дисбалансів.

Один із сучасних українських політологів В. Карасьов відповідно стратегіям громадянського суспільства виділяє дві моделі: американську і європейську.

Американська модель заснована на ліберально-конституційній демократії, для якої характерне громадянське суспільство. Вона втілена в політичній та конституційній системі США. Її особливості: поділ влади, інституціолізоване вето, двопалатний парламент. Це все формує механізм взаємозв'язків між державою і суспільством (громадську політику). А партії функціонують як електоральні апарати, які висувують кандидатів на вибори. У міжвиборчий період найбільш значніше впливають на владу позапартійні об'єднання (громадські асоціації, групи спеціальних інтересів, що лобіюють конкретні галузі, регіони і т.д.). Проте вони, на відміну від партій, не настільки масові і носять тематичний характер. За цієї моделі слід розширювати мережу неурядових громадських організацій.

Європейська модель взаємодії держави та громадянського суспільства базується на постулаті суверенної демократії, заснованої на владі народу, яка характерна для Європи. Провідну роль у взаємодії держави та громадянського суспільства тут відіграють партії. Групи тиску діють або через них, або через механізми виходу безпосередньо на уряд.

Система української демократії ближче до європейської моделі. Але при цьому слід зауважити, що на сучасному етапі відбувається трансформація європейської моделі: зростає роль мас-медіа, посилюється вплив на політику різного роду громадських і неурядових об'єднань, в тому числі міжнародних. Все це викликано процесами глобалізації в світі, що також відноситься і до України.

Найбільш докладною є класифікація моделей взаємодії держави та громадянського суспільства, що виокремлює кілька великих груп: партнерство («модель садівника», «модель діалогу» та «модель архітектора»), домінування (патерналістська модель та модель «привідних ременів»), відсутність взаємодії (або модель ігнорування) та конфронтація (модель «боротьби з противником» і модель «громадянської непокори»). Визначення цих моделей приведені в термінологічному словнику наприкінці посібника.

Важливо відзначити, що в реальній ситуації завжди існує поєднання кількох видів подібних моделей, однак у більшості випадків можна виділити переважаючу модель.

Тема 8. Практика ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства: світовий досвід

Політико-правова основа взаємодії між неурядовими організаціями та державними структурами в Європі.

Інституційна основа взаємодії громадянського суспільства та уряду.

Державна політика та механізм фінансування неурядових організацій та громадських ініціатив.

При підготовці до даної теми необхідно звернути увагу на такі складові механізму взаємодії держави та громадянського суспільства в зарубіжних країнах, як політико-правова, інституційна, організаційна та фінансова.

Документи, що визначають політику співробітництва (ДПС) є результатом спільних зусиль і переговорів обох сторін. Вони можуть бути різні за формою:

- від двосторонніх офіційних угод (наприклад, договори, укладені між державою й громадянським суспільством Великої Британії);
- до угод «де-факто», прийнятих у вигляді державних програм урядом (Хорватська програма співробітництва) або парламентом (Концепція розвитку громадянського суспільства Естонії);
- або односторонніх заяв з вираженням зобов'язань сторони (Державна стратегія Угорщини відносно громадянського суспільства).

З назви такого документа звичайно випливає, чи є він одностороннім або двостороннім, а також чи має він юридичну силу, яка робить його обов'язковим для виконання. Так, угода між урядом і суспільним сектором Уельсу оформлює зобов'язання уряду і є юридичним документом, у той час як англійський угода являє собою лише «меморандум» про взаємини між урядом і третім сектором. Естонська концепція розвитку громадянського суспільства була прийнята парламентом і відбиває цінності, принципи й процедури, покликані активізувати участь громадян у житті держави. У хорватській програмі прямо говориться, що вона не є юридично обов'язковим документом, але являє собою основу для майбутнього співробітництва.

Існує два основні підходи до формування змісту документа про політику співробітництва:

- намітити загальну основу майбутнього співробітництва, а деталі виробити в процесі його реалізації (у Великобританії й Данії);
- прийняти текст, у якому докладно розписані різні аспекти майбутнього співробітництва і його реалізації (Естонська концепція розвитку громадянського суспільства).

Угоди, заяви, хартії й стратегії такого роду, зазвичай, містять наступні розділи:

- представники – тут перелічені структури, які представляють сторони в процесі прийняття й реалізації ДПС, механізми їх висування, їх мандат, відповідальність і обов'язки;
- принципи взаємодії;
- загальний огляд напрямків співробітництва, а також конкретні інструменти співробітництва;
- питання фінансування – зобов'язання по прийняттю кодексу оптимальної практики фінансування (Договір Великобританії), опис різних механізмів фінансування для підтримки суспільного сектору (довгострокові, короткострокові програми фінансування), зобов'язання по створенню системи оподаткування, що містить прямі й непрямі стимули для діяльності третього сектору (Естонська концепція), зобов'язання по розробці законодавства, що сприяє фінансовій стійкості третього сектору, що й забезпечує фінансування організацій незахищених груп населення (Хорватська програма співробітництва й Угорська державна стратегія);

- реалізація – строки та рівень реальної готовності уряду дотримуватися принципів і цінностей, визнаних у цьому політичному документі.

Конкретний зміст політичного документа про співробітництво може бути різним залежно від правової природи цього документа, рівня співробітництва між двома секторами, законодавчих, політичних і суспільних традицій даної країни, а також від державного органа, що прийняв документ.

Інституційні механізми взаємодії неурядових організацій та держави представлені такими інститутами:

- а) парламент – типовою інституційною формою співробітництва тут є спеціалізовані комітети, що займаються питаннями НУО (наприклад, у Німеччині в структурі Комітету зі справ родини, літніх громадян, жінок і молоді функціонує Підкомітет по цивільній активності, в Угорщині існує парламентський Комітет з підтримки організацій громадянського суспільства);
- б) уряд та його структурні підрозділи. Так, в Угорщині в 1998 р. при апараті прем'єр-міністра був створений Департамент по зв'язкам із громадянським суспільством;
- в) міністерства, в рамках яких форми співробітництва відповідають численним функціям держави у відношенні НУО, включаючи фінансування, забезпечення участі громадських організацій у розробці політики, а також у деяких випадках надання НУО інших видів підтримки. Це найпоширеніша форма інституціонального співробітництва із НУО;
- г) офіційні консультативні органи в складі держструктур і неурядових організацій (наприклад, Рада уряду Республіки Словаччина по роботі з неурядовими некомерційними організаціями, Датський комітет добровольчої роботи при Міністерстві соціальних питань);
- д) агентства або управління, що діють під егідою окремих міністерств;
- е) спеціалізовані структури (наприклад, британська Комісія з добродійності);
- ж) комітет або підкомітет, що займається неурядовими організаціями, що утворюються при місцевій раді або відповідні відділи при мерії;
- з) новаторські приклади співробітництва на місцях (бюро консультацій для громадян, телекотеджі).

Державна фінансова підтримка може надаватися у формі: оплати за товари й послуги, що перебувають у віданні держсектора; у формі програмної підтримки діяльності НУО.

Існує два основні типи державного фінансування НУО:

- а) пряме фінансування – фінансування виділяється з держбюджету центрального або місцевого рівня безпосередньо організації, тобто включене в бюджетні витрати на даний фінансовий рік. Це не означає, що кошти надходять безпосередньо з рахунку Державного казначейства на рахунок НУО – як правило, вони проходять через різні державні агентства (міністерства, державні й інші фонди і т.д.);
- б) непряма підтримка – не припускає безпосереднього перерахування коштів або передачі майна, а замість цього являє собою пільгу, яка дозволяє НУО використовувати свої засоби на досягнення статутних цілей, а не на оплату інших фінансових зобов'язань. Така допомога фігурує в держбюджеті не як видаткова стаття, а скоріше як недоотриманий дохід (наприклад, у випадку надання податкових пільг податки, які не вносяться до бюджету, вважаються непрямою підтримкою).

Тема 9. Інституціоналізація громадянського суспільства та держави в Україні

Формування політико-правових основ для зародження та становлення громадянського суспільства в Україні.

Сучасний стан політико-правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні.

При вивченні даної теми необхідно проаналізувати основні етапи формування політико-правових основ для зародження та становлення громадянського суспільства в Україні, а також сучасний стан нормативно-правової бази діяльності громадянського суспільства та його взаємодії з державою.

Формування політико-правових основ для зародження та становлення громадянського суспільства в Україні відбувалось в три етапи:

I – Закладення політико-правових та економічних підвалин формування дієздатного громадянського суспільства. Цей процес можна охарактеризувати як деєтатизацію суспільства. Основні кроки:

- прийняття Декларації про державний суверенітет у 1990 р.;
- подолання державної монополії на власність та підприємництво і формування підвалин громадянського суспільства в економічній сфері – прийняття законів «Про власність», «Про підприємництво» та «Про підприємства в Україні» 1991 р. (втратили чинність з прийняттям Цивільного та Господарського кодексів у 2003 р.), «Про приватизацію майна підприємств» 1992 р. та ін.;
- створення міцних правових підвалин існування громадянського суспільства – прийняття Конституції України 28.06.1996 р., впровадження посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 1997 р. та прийняття «Зasad державної політики України в галузі прав людини» 1999 р.;
- приєднання у 1997 р. України до Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 р. та прийняттям закону «Про місцеве самоврядування в Україні», важливим нововведенням якого є запровадження інституту місцевих ініціатив та громадських слухань.

II – Зміцнення громадянського суспільства в Україні та формування початкової моделі його взаємодії з державою – прийняття законів «Про захист прав споживачів» та «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 р., «Про об'єднання громадян» (втратив чинність з прийняттям Закону України «Про громадські об'єднання» 2012 р.), «Про інформацію» 1992 р., «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» 1993 р., «Про звернення громадян» 1996 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» 1998 р. та ін.

Важливим у цій групі є закон «Про органи самоорганізації населення» 2001 р. До таких органів належать: будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети. Серед їх повноважень: представництво поряд з місцевими депутатами інтересів відповідної частини територіальної громади, встановлення пропозицій до проектів місцевих програм розвитку та місцевих бюджетів; вони мають право приймати участь у засіданнях місцевих рад з правом дорадчого голосу у питаннях, що стосуються їх діяльності.

III – Зміна існуючої моделі взаємодії, перехід на її якісно новий рівень. На цьому етапі відбувається перехід до партнерської моделі, при якій державні органи розуміють важливість незалежних неурядових організацій і не намагаються ними керувати. Це обумовлено запровадженням системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування.

Серед нормативно-правових актів цього періоду слід звернути увагу на:

- указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» 2004 р.;
- Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади 2008 р.;
- постанову уряду «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» 2010 р., що затверджує порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики; формами таких консультацій є: публічне громадське обговорення, в тому числі електронні консультації (запровадження урядового веб-сайту «Громадянське суспільство і влада»), та вивчення громадської думки;
- закон «Про доступ до публічної інформації» та направлені на його реалізацію підзаконних актів.

Продуктивним для переходу на якісно новий рівень взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства став 2012 р., з якого починається сучасний етап розвитку. У цьому році прийнято:

- закон «Про громадські об'єднання», яким скасовується «територіальний статус» громадських об'єднань; підведена законодавча база під правозахисну діяльність громадських об'єднань; проголошення засновниками таких об'єднань фізичних і юридичних осіб; спрощується процедура реєстрації, скасовується реєстраційний збір; скасовується держконтроль за статутною діяльністю організацій;
- указ Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким було утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжний орган при Президентові України;

Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, в якій встановлені основні принципи і завдання такої політики та шляхи їх реалізації; вироблено механізми такої стратегії та очікувані результати аж до 2020 р.;

- розпорядження уряду «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», в якому одним з першочергових завдань впровадження принципів Декларації Відкритого Уряду визначив: посилення партнерської взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства шляхом залучення громадян до формування та реалізації державної політики;
- указ Президента «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік», де пріоритетним напрямом демократичних перетворень також визнано сприяння розвитку громадянського суспільства «як гарантії демократичного розвитку держави».

Таким чином, на сьогоднішній день сформована потужна політико-правова база для функціонування громадянського суспільства в Україні та ефективної взаємодії його інститутів з інститутами держави.

Тема 10. Організаційні форми взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями

Інституційні структури, що забезпечують взаємодію державних органів виконавчої влади з громадянським суспільством.

Процедури взаємодії влади з суспільством: слухання, діалог, партнерство та інші.

Оптимізація взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства.

При підготовці до даної теми слід розглянути інституційну складову механізму взаємодії держави і громадянського суспільства та основні процедури, в рамках яких відбувається інтеракція, встановити шляхи оптимізації співпраці інститутів держави та громадянського суспільства.

Залучення громадян до участі в прийнятті державних рішень має будуватися на таких принципах, як принцип довіри влади до пересіч-

них громадян, принцип відкритості влади, принцип об'єктивності, принцип прямого спілкування та зворотного зв'язку.

Діалог з громадськістю покликаний виконати такі функції:

- аналітико-прогностична (вивчення думки різних верств населення);
- планування (визначення основних напрямів, цілей і методів діяльності влади згідно з інтересами громадськості);
- координаційна (налагодження й підтримка постійних контактів з громадськістю);
- інституційна (діяльність громадськості може регламентувати дії влади);
- представницька (проведення публічних заходів, поширення інформаційних матеріалів).

Передумовою налагодження діалогу з громадськістю є аналітична робота, яка забезпечить цілеспрямований зв'язок із громадськістю.

До основних процедур взаємодії громадянського суспільства та держави належать:

1. Інформування. До інструментів зв'язків із громадськістю належать звіти про роботу організації (річні, квартальні тощо); різного ґатунку інформаційні матеріали (виступи на телебаченні й радіо, статті у друкованих ЗМІ, аудіо- та відеоматеріали, оголошення, листівки, брошури, дисплеї); збори, зустрічі та бесіди із громадою; поширення прес-релізів та проведення прес-конференцій; демонстрації, мітинги, марші (тобто масові заходи); дні відкритих дверей; виставки, спеціальні події, акції тощо.
2. Консультації – очні й телефонні, відповіді на письмові звернення, «гарячі лінії» тощо. Уряд може створювати постійні або спеціальні консультаційні органи – дорадчі комітети (як правило, тимчасовий колектив представників територіальної громади та органів місцевого самоврядування, створений задля вирішення тих питань, які потребують поєднання різних функцій та залучення фахівців у різних галузях).
3. Громадські слухання – інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень. Така процедура передбачає чітке формулювання теми обговорення, обов'язкове поширення попередньої інформації, доступність документованої інформації з конкретної проблеми, складення підсумкового документа, який відображає згоду учасників і фіксує розбіжності.

За результатами слухань зазвичай виробляються рекомендації для владних структур різного рівня.

4. Круглий стіл, що схожий з попередньою формою та призначений передусім для організації відкритої дискусії.
5. Неформальні зустрічі в малих групах. Вони характеризуються високим ступенем громадської довіри, часто дають змогу знизити загальну напруженість і конфліктність, а при спільному прагненні до компромісу – значно полегшують формування певної сфери співпраці.
6. Громадська освіта, основою якої є політична освіта – практика системного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх реалізації, про шляхи розв’язання проблем суспільного життя, політичну систему та інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування й способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті.
7. Демонстраційні проекти.
8. Референдум, що передбачає безпосередній вплив громадськості на прийняття рішень, тобто участь на рівні громадського управління.
9. Консультаційні та координаційні ради при органах влади.

В процесі оптимізації взаємодії з інститутами громадянського суспільства можливе використання таких заходів:

- цільове фінансування конкретних організацій, що здійснюють соціально значущу діяльність;
- конкурсне розміщення державних або муніципальних грантів серед державних і недержавних некомерційних організацій;
- створення асоційованих структур (державно-громадських, суспільно-державних, муніципально-громадських, суспільно-муніципальних організацій, фондів, некомерційних асоціацій і т.д.), які мають певне коло цілей і завдань і створюються цільовим чином для їх досягнення і рішення;
- підписання тимчасових угод про співпрацю, в рамках яких можуть проводитися разові заходи чи акції соціального спрямування;
- підписання довгострокових угод, що визначають принципи взаємовідносин різних секторів суспільства (або їх частин);
- створення громадських рад різного функціонального призначення (консультаційні, координаційні, експертні тощо).

Тема 11. Сучасна українська модель взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства та її перспективи

Загальні засади функціонування громадянського суспільства в Україні.

Тенденції формування соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні.

Детермінанти оптимізації розвитку громадянського суспільства та моделі його взаємодії з державою.

При підготовці до даної теми необхідно з'ясувати тенденції формування соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні, основні детермінанти оптимізації розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з державою; визначити початкову модель взаємодії держави та громадянського суспільства та її подальшу еволюцію, з'ясувати сучасну модель такої взаємодії.

Актуальними напрямками побудови соціальної правової держави і громадянського суспільства в Україні є:

- в політичній сфері – закріплення багатопартійності, створення державою на основі закону рівних умов для діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян; заборона будь-якій політичній партії чи громадської організації привласнювати собі право здійснювати державну владу; проведення виборів на реальній багатопартійній основі;
- в ідеологічній сфері – будь-яка ідеологія не може зводитися до рангу державної і закріплюватись у законодавчому порядку, не кажучи про конституційний рівень; відокремлення церкви від держави; деідеологізація освіти, науки і культури, всієї духовної сфери суспільства на основі конституційно гарантованого права на свободу думки, совісті та релігії;
- в сфері публічного управління – децентралізація публічної влади, зміцнення місцевого самоврядування, зняття надмірної державної опіки над «територіями»;
- в економічній сфері – приватизація державних і комунальних підприємств; невтручання держави і її структур в безпосередню господарську діяльність підприємств незалежно від форм власності; свобода підприємництва і договорів.

Основними детермінантами оптимізації розвитку українського соціуму є: політико-правова детермінанта, що зумовлює потребу адаптації державно-правових ідей європейської цивілізації до традицій і ментальності українського народу; економічна детермінанта, яка зумовлює утвердження економічної свободи поряд з цінностями українського народу; соціальна детермінанта, що потребує розвитку суспільних відносин з високим рівнем свободи й відповідальності суб'єктів, формування середнього класу; соціокультурна детермінанта, яка зумовлює зростання соціального капіталу і формування нового соціокультурного простору.

Детермінантами оптимізації розвитку державної влади в Україні є: вдосконалення держапарату; подолання відриву держави від потреб народу; розширення участі громадян в управлінні державою; розвиток партнерства органів влади з елементами громадянського суспільства; посилення впливу громадської думки на роботу держапарату; зростання рівня гласності й відкритості в діяльності держапарату; створення механізмів відповідальності держави перед суспільством.

Детермінантами оптимізації розвитку громадянського суспільства в Україні є: розкриття потенціалу особи; створення умов реалізації позитивного потенціалу кожного колективу; інформаційна підтримка громадських ініціатив; гармонізація відносин громадянського суспільства з держбюрократією; подолання психології поділу на «своїх» і «чужих»; забезпечення гармонійного зв'язку громадянського суспільства з економічним розвитком соціуму; створення системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади; правовий захист елементів громадянського суспільства; подолання духовної кризи; консолідація елементів громадянського суспільства на основі загальнолюдських цінностей і подолання розколу соціуму.

Реалізація системного підходу до оптимізації розвитку громадянського суспільства, держави і соціуму потребує визначення передумов оптимізації розвитку уявлень про громадянське суспільство, а саме: уточнення онтологічного статусу громадянського суспільства; визнання основою суб'єктності громадянського суспільства процесу утворення, розвитку та зміни самоорганізованих спільнот; дослідження громадянського суспільства як форми суспільної самоорганізації. Модернізація України потребує корекції, яка враховує зумовленість гармонізації розвитку соціуму розвитком громадянського суспільства.

V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 2. Ґенеза ідеї громадянського суспільства в світовій та вітчизняній політичній науці (4 год.)

1. Основні етапи розвитку ідеї громадянського суспільства в світовій науковій думці. Вчення Платона, Аристотеля і Цицерона про політику і державу.
2. Ідея державного суверенітету у вченнях Ж. Бодена, Г. Гроція, Б. Спінози.
3. Теорія громадянських прав (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо).
4. Алексіс де Токвіль про громадянське суспільство.
5. Розвиток ідеї громадянського суспільства в українській політичній думці.

ЛІТЕРАТУРА: 5, 30, 42, 101, 123, 157, 158, 159, 185, 186, 200.

Тема 3. Концепції громадянського суспільства ХХ ст. (4 год.)

1. Т. Парсонс та А. Грамші про громадянське суспільство.
2. Ю. Хабермас про громадянське суспільство як сферу відкритості та громадського дискурсу.
3. Роль громадянського суспільства в розвитку демократії (М. Уоррен, М. Ховард).
4. Взаємодія громадянського суспільства та держави в концепціях авторів ХХ ст. (Т. Янссон, Е. Внук-Липинський).
5. Погляди Дж. Александера на сутність громадянського суспільства.
6. Концепції громадянського суспільства, розроблені в період третьої хвилі демократизації (А. Міхнік, С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер).

ЛІТЕРАТУРА: 30, 42, 101, 123, 157, 158, 159, 185, 186, 200.

Тема 4. Громадянське суспільство: сутність, структура, інститути (2 год.)

1. Громадянське суспільство: сучасний зміст поняття.
2. Структура сучасного громадянського суспільства: системний, секторний та інституційний підходи.
3. Функції громадянського суспільства та необхідні умови його життєдіяльності.
4. Практика корпоративізму. Роль неокорпоративізму в сучасних демократичних політичних системах.

ЛІТЕРАТУРА: 1, 2, 94, 120, 130, 131, 140, 141, 153, 154, 194.

Тема 5. Глобальне громадянське суспільство (2 год.)

1. Глобальне громадянське суспільство: поява ідеї та сутність.
2. Причини появи та елементи глобального громадянського суспільства.
3. Актори глобального громадянського суспільства.
4. Сучасні інформаційні технології та глобальне громадянське суспільство.

ЛІТЕРАТУРА: 34, 25, 97, 100, 107, 124, 150, 192, 195, 197.

Тема 6. Правова держава як об'єкт політологічних досліджень (2 год.)

1. Передумови дослідження сутності правової держави. Сучасні дослідження правової держави.
2. Поняття та ознаки правової держави. Формування законодавства. Конституція.
3. Права людини та їх гарантії в правовій державі.

ЛІТЕРАТУРА: 8, 15, 32, 34, 110, 137, 184, 190, 196.

Тема 7. Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави (2 год.)

1. Складові механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави.
2. Стратегії громадянського суспільства: поняття та типи. Європейська та американська моделі демократії: переваги та недоліки.
3. Моделі співпраці громадянського суспільства і держави: партнерство, домінування, ігнорування та конфронтація.

ЛІТЕРАТУРА: 8, 14, 15, 16, 20, 33, 25, 124, 137, 149, 190, 196.

Тема 8. Практика ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства: світовий досвід (4 год.)

1. Політико-правова основа взаємодії держави й громадянського суспільства в Європі.
2. Інституційна основа взаємодії НУО та уряду: світовий досвід.
3. Консультативні громадські ради: особливості організації й діяльності.
4. Державна політика та механізм фінансування НУО та громадських ініціатив.
5. Соціальне партнерство та розвиток інститутів громадянського суспільства в регіонах і муніципалітетах: практика міжсекторної взаємодії.
6. Національні моделі громадянського суспільства та його взаємодії з державою.

ЛІТЕРАТУРА: 25, 93, 118, 120, 129, 133, 154, 155, 160, 161, 162, 164.

Тема 9. Інституціоналізація громадянського суспільства та держави в Україні (2 год.)

1. Формування політико-правових основ для зародження та становлення громадянського суспільства в Україні: основні етапи.
2. Закладення політико-правових та економічних підвалин формування дієздатного громадянського суспільства.

3. Зміцнення громадянського суспільства в Україні та формування початкової моделі його взаємодії з державою.
4. Сучасний стан політико-правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА: 13, 106, 108, 132, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 201.

Тема 10. Організаційні форми взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями (2 год.)

1. Інституційні структури, що забезпечують взаємодію державних органів виконавчої влади з громадянським суспільством.
2. Партії як сполучна ланка між громадянським суспільством і державою.
3. Процедури взаємодії: слухання, діалог, партнерство та інші.
4. Шляхи оптимізації взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА: 3, 23, 31, 34, 113, 139, 140, 189, 196.

Тема 11. Сучасна українська модель взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства та її перспективи (2 год.)

1. Політико-правова база для розвитку громадянського суспільства в Україні.
2. Тенденції формування соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні. Перспективи України в побудові правової держави.
3. Перспективні шляхи розвитку інституційного, організаційного та політико-правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства. Вибір оптимальної моделі взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА: 6, 8, 9, 17, 27, 32, 103, 104, 111, 114, 115, 117, 122, 126, 136, 137, 138, 143, 144, 145, 187, 199, 202, 203.

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Вступ до курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»

Місце курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» в системі політичних знань. Методологічна основа вивчення курсу.

Понятійний апарат курсу. Сутність та зміст категорій «правова держава», «громадянське суспільство», «глобальне громадянське суспільство», «соціальна держава», «соціальне партнерство» тощо.

Основні напрямки наукових розробок щодо стратегій співпраці держави та громадянського суспільства.

ЕО:

1. Які питання входять до предмету курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»?
2. Які методи використовуються при вивченні курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»?
3. З якими політологічними дисциплінами має зв'язки курс «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави»?
4. Які зарубіжні вчені досліджували питання, що відносяться до предмету курсу?
5. Хто з вітчизняних дослідників розробляв питання, віднесені до предмету курсу?

ВТЗ:

1. Держава, громадянське суспільство, а також моделі та відповідні механізми та процедури їх взаємодії становлять _____ курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».
2. Розкриття специфіки формування механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави в світі та в сучасній Україні – _____ курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».

ЗТЗ:

1. До завдань курсу «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» не відносять:

- а) аналіз розвитку поняття громадянського суспільства; характеристика сучасного стану теорії щодо громадянського суспільства;
 - б) розкриття механізму взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства;
 - в) дослідження наукового дискурсу з питання сутності політичної еліти та лідерства;
 - г) розгляд ролі партій як сполучної ланки між громадянським суспільством і державою.
2. До методів навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» відносять:
- а) історичний, порівняльний, гносеологічний;
 - б) емпіричний, математичний, соціологічний;
 - в) аналіз, синтез, індукція, дедукція;
 - г) контент-аналіз, івент-аналіз, картографічний.

Тема 2. Генеза ідеї громадянського суспільства в світовій та вітчизняній політичній науці

Еволюція поглядів на громадянське суспільство.

Мислителі Античності про державу та суспільство.

Погляди авторів Середньовіччя на взаємозв'язок держави та суспільства.

Уявлення про громадянське суспільство в Новий час та епоху Просвітництва.

Проблеми громадянського суспільства в українській політичній думці.

ЕО:

1. Назвіть основні етапи розвитку ідеї громадянського суспільства.
2. В чому сутність L-традиції розуміння громадянського суспільства?
3. В чому сутність М-традиції розуміння громадянського суспільства?
4. Яким вченим і в яких працях була обґрунтована ідея народного суверенітету?
5. З якими теоріями пов'язаний розвиток громадянського суспільства в Новий час?

6. Хто був автором світської концепції державної влади за часів княжої доби в Україні?

ВТЗ:

1. Автор висловлювання: «Влада дається від Бога» – _____.
2. Автор теорії про невід’ємний та неподільний суверенітет народу в державі – _____.
3. Автор першого у вітчизняній історії політичного трактату «Слово про закон і благодать» – _____.
4. Автор терміну «державна» – _____.

ЗТЗ:

1. Хто з філософів Стародавньої Греції розглядав державу як розвинену форму спілкування між людьми?
 - а) Платон;
 - б) Аристотель;
 - в) Сократ;
 - г) Демокріт.
2. Якою соціальною загрозою Т. Гоббс пояснював необхідність виникнення влади?
 - а) війна всіх проти всіх;
 - б) вселенський хаос;
 - в) расова дискримінація;
 - г) масовий терор.
3. Хто з мислителів Нового часу довів право народу на революцію?
 - а) Г. Гроцій;
 - б) Дж. Локк;
 - в) Ш. Монтеск’є;
 - г) І. Кант.
4. М. Грушевський вважав, що держава це:
 - а) суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні і загальнолюдські солідарні інтереси в напрямку до поступового розвитку громадянства;
 - б) забезпечення інтеграції, розробка та реалізація загальної мети суспільства;
 - в) цілісна, інтегрована сукупність політичних суб’єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства;

- г) суверенний союз народу, який забезпечує інтеграцію, розробку та реалізацію загальної мети суспільства.

Тема 3. Концепції громадянського суспільства ХХ ст.

Погляди на громадянське суспільство Т. Парсонса та А. Грамші.

Громадянське суспільство як сфера відкритості та громадського дискурсу за Ю. Хабермасом.

М. Уоррен та М. Ховард про роль громадянського суспільства в розвитку демократії.

Т. Янссон, Е. Внук-Липинський про взаємодію громадянського суспільства та держави.

Погляди Дж. Александера на сутність громадянського суспільства.

Концепції громадянського суспільства А. Міхніка, С. Хантінгтона, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра.

ЕО:

1. Назвіть імена дослідників ХХ ст., які були послідовниками Гегеля?
2. Назвіть та охарактеризуйте три різновиди взаємодії держави та громадянського суспільства, виділені Е. Внук-Липинським
3. Перерахуйте інституційні передумови розвитку громадянського суспільства, виділені Е. Внук-Липинським.
4. Продовжіть фразу: На думку, Ф. Шміттєра, громадянське суспільство може бути визначене як система самоорганізованих посередницьких груп, які...(перерахуйте три основні властивості).
5. Розкрийте сутність моделей взаємин держави та громадянського суспільства, розглянутих Т. Янссоном в праці «Трикутна драма».

ВТЗ:

1. Автори праці «Громадянське суспільство і політична теорія», послідовників Ю. Хабермаса, які розглядають громадянське суспільство як сферу соціальної взаємодії, розташовану між економікою та державою, що складається з сім'ї, об'єднань громадян, соціальних рухів та різноманітних форм публічної комунікації – це _____.
2. _____ в ХХ ст. одним із перших робить спробу системно розглянути проблему внеску асоціацій в розвиток демократії.

3. Роль громадянського суспільства в демократизації соціуму та в формуванні партисипаторної (безпосередньої) демократії характеризує _____.

ЗТЗ:

1. Хто з науковців ХХ ст. висунув поняття «публічності» (громадськості)?
 - а) Е. Внук-Липинський;
 - б) Ю. Хабермас;
 - в) С. Хантінгтон;
 - г) М. Ховард.
2. Хто з перерахованих нижче дослідників є представником ціннісного підходу до розуміння сутності громадянського суспільства?
 - а) Дж. Александер;
 - б) Ю. Хабермас;
 - в) Б. Хайнц;
 - г) М. Ховард.

Тема 4. Громадянське суспільство: сутність, структура, інститути

Поняття громадянського суспільства, структура, фактори становлення та розвитку.

Принципи організації життя громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства.

Середній клас як основа громадянського суспільства.

Громадянське суспільство і правова держава: принципи взаємодії.

Громадянське суспільство у недемократичній державі: можливості функціонування.

«Замінники» громадянського суспільства. Роль прихованих груп інтересів та основні риси клієнтелізму.

Корпоративізм та неокорпоративізм. Роль неокорпоративізму в сучасних демократичних політичних системах.

ЕО:

1. Дайте визначення громадянського суспільства.
2. Назвіть причини виникнення громадянського суспільства.

3. Перерахуйте ознаки громадянського суспільства.
4. Назвіть структурні елементи громадянського суспільства за інституційним підходом.
5. Вкажіть елементи структури громадянського суспільства з точки зору трьохсекторної теорії (горизонтальний та вертикальний зріз).
6. Розкрийте структуру громадянського суспільства з позицій системного підходу.
7. Що входить до соціальної структури громадянського суспільства?

ВТЗ:

1. Головною діючою особою у громадянському суспільстві виступає _____.
2. Суспільство з розвиненими економічними, правовими та політичними відносинами між його членами, незалежне від держави, але таке, що взаємодіє з нею – це _____.
3. Ідея громадянського суспільства лежить в основі _____ політичного режиму.

ЗТЗ

1. Найважливіший політичний інститут громадянського суспільства – це:
 - а) партія;
 - б) президент;
 - в) кабінет міністрів;
 - г) парламент.
2. До характерних рис громадянського суспільства не відноситься:
 - а) вільна конкуренція;
 - б) переважання вертикальних зв'язків між людьми;
 - в) особистісна автономія;
 - г) індивідуальна приватна власність.
3. Які з перерахованих ознак не характеризують громадянське суспільство?
 - а) самоврядність і спонтанність організацій і груп;
 - б) різноманітність потреб та інтересів;
 - в) єдина ідеологія;
 - г) приватна власність.

Тема 5. Глобальне громадянське суспільство

Зародження ідеї глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство: сутність та структура.

Передумови та причини появи глобального громадянського суспільства.

Основні групи акторів глобального громадянського суспільства.

Взаємозв'язок глобального та національного громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство та глобальний капіталізм.

Глобальне громадянське суспільство та сучасні інформаційні технології. Інтернет як середовище комунікації.

ЕО:

1. Дайте визначення глобального громадянського суспільства.
2. Назвіть причини появи концепції громадянського суспільства.
3. Назвіть причини та передумови виникнення глобального громадянського суспільства.
3. Перерахуйте основні групи акторів глобального громадянського суспільства.
4. Які групи акторів глобального громадянського суспільства можна виділити в залежності від їх ставлення до глобального капіталізму?
5. Назвіть умови формування транснаціональних ідентичностей, що є передумовою появи глобального громадянського суспільства.

ВТЗ:

1. Головною діючою особою у глобальному громадянському суспільстві виступає _____.
2. Сфера ідей, цінностей, інститутів, організацій, мереж і громадян, розташована між сім'єю, державою та ринком, що діє поза національними суспільствами, політиками та економіками – це _____.
3. Ідея глобального громадянського суспільства має свої корені в концепціях _____.

ЗТЗ

1. Найважливіший інститут глобального громадянського суспільства – це:
 - а) держави;
 - б) міжнародні неурядові організації;

- в) транснаціональні корпорації;
 - г) парламенти.
2. Яке з перерахованих нижче явищ не належить до причин появи та поширення концепції глобального громадянського суспільства:
- а) відродження в Європі у 1990-х роках концепції громадянського суспільства;
 - б) створення наприкінці ХХ ст. світової системи, закладеної екологічними рухами та рухом за мир;
 - в) розвиток інформаційних технологій;
 - г) поширення думки про те, що з розпадом комуністичної системи світ отримує новий світовий порядок.
3. Що не можна віднести до причин виникнення глобального громадянського суспільства:
- а) необхідність вирішення глобальних проблем сучасності;
 - б) розвиток мережі неурядових та міжнародних неурядових організацій;
 - в) поява нових держав;
 - г) глобалізація.

Тема 6. Правова держава як об'єкт політологічних досліджень

Різноманітність теоретичних підходів до визначення держави, її ознак і місця у політичній системі суспільства. Держава як офіційний представник громадянського суспільства.

Основні принципи та ознаки правової держави. Конституція України про соціально-правову державу.

Принципи соціальної правової держави як рух суспільства до політичної свободи.

Значення правової держави для розвитку соціальної демократії, реалізації принципу поваги до людської гідності.

ЕО:

1. Дайте визначення правової держави.
2. Назвіть принципи правової держави.
3. Хто є автором терміну «держава»?
4. Хто із видатних американських політологів розробив систему стримувань та противаг?

5. Чи вірні наступні судження про правову державу?
- I. Тільки правова держава проголошує найвищою цінністю права і свободи людини.
 - II. Тільки в правовій державі здійснюється правоохоронна діяльність.
6. Чи вірні наступні судження про правову державу?
- I. Для правової держави обов'язковим є дотримання принципу поділу влади.
 - II. Правовою може бути держава як з республіканською формою правління, так і з монархічною.

ВТЗ:

1. В давньоримському судженні: «Не цар – закон, а закон – цар» висловлені ідеї _____ держави.
2. _____ надав терміну «правова держава» філософського обґрунтування.
3. Теорію поділу влади на три гілки розробив _____.

ЗТЗ:

1. Виключною ознакою правової держави є постулат:
 - а) джерелом закону є верховна влада, сама ж вона стоїть вище закону;
 - б) всі державні, посадові особи, громадські об'єднання, громадяни у своїй діяльності зобов'язані підкорятися вимогам закону;
 - в) прийняття законів повинно здійснюватися представницькими законодавчими органами;
 - г) прийняті закони обов'язково повинні бути опубліковані в засобах масової інформації.
2. В основі теорії правової держави лежить прагнення:
 - а) розподілу влади на три гілки;
 - б) визначення взаємовідносин особи і держави;
 - в) забезпечення індивідуальної свободи;
 - г) надання можливості народу контролювати державу.
3. Вкажіть ознаку правової держави:
 - а) влада вище права;
 - б) справедливість;
 - в) розподіл влади на три гілки;
 - г) верховенство церкви над державою.

4. Хто з вказаних вчених обґрунтував філософські основи правової держави?
- а) Гегель;
 - б) Кант;
 - в) Ніцше;
 - г) Вебер.

Тема 7. Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави

Еволюція поглядів на співвідношення держави та громадянського суспільства у політичній думці. Античні уявлення про модель взаємодії держави та громадянського суспільства. Середньовічні мислителі та вчені Нового часу про взаємодію держави та громадянського суспільства.

Механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави: сутність, формування та складові.

Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави: партнерство («модель садівника», «модель діалогу» та «модель архітектора»), домінування (патерналістська модель та модель «привідних ременів»), відсутність взаємодії (або модель ігнорування) та конфронтація (модель «боротьби з противником» і модель «громадянської непокори»).

ЕО:

1. Назвіть відмінні риси європейської та американської моделей демократії.
2. Які теоретичні моделі взаємодії держави та громадянського суспільства не належать до групи партнерської взаємодії?
3. Які теоретичні моделі взаємодії держави та громадянського суспільства належать до групи домінування?
4. В чому сутність такої моделі взаємодії громадянського суспільства та правової держави як ігнорування?
5. Чи можливе функціонування громадянського суспільства в недемократичній державі? Якщо так, то за якою моделлю буде здійснюватися співпраця?

ВТЗ:

1. Модель взаємодії держави та громадянського суспільства, яка передбачає, що органи влади приймають нормативні акти, що сприяють появі та розвитку незалежних громадських організацій, як основи громадянського суспільства, що зароджується, і роблять конкретні дії з підтримки розвитку таких організацій – _____.
2. Модель взаємодії держави та громадянського суспільства, котра передбачає, що державні органи розуміють важливість незалежних неурядових організацій і не намагаються ними керувати, а беруть участь у різних формах діалогу з некомерційними організаціями, у вигляді «переговорних майданчиків» та інших форм – _____.
3. Модель взаємодії, яка передбачає, що організації громадянського суспільства формують публічну політику, пропонуючи порядок денний, а також вирішення певних проблем, пропонують і беруть участь у реалізації реформи конкретних інститутів державної влади, приймають участь у створенні нових органів державної влади, навчають і виховують чиновників державних структур – _____.
4. Модель взаємодії держави та громадянського суспільства, за якої в обмін на політичну лояльність владні структури забезпечують певну підтримку діяльності слухняних організацій – шляхом надання безкоштовних приміщень або пільгової оренди, прямого фінансування, надання преференцій при розподілі грантів і т.п. – _____.

ЗТЗ:

1. До якої теоретичної моделі належить взаємодія держави та суспільства, характерна для Радянського Союзу 1930-1970-х рр., коли партійно-державний апарат розглядав всі громадські організації виключно як передавальні механізми від партійного керівництва до рядових жителів країни?
 - а) модель «привідних ременів»;
 - б) модель «боротьби з противником»;
 - в) модель ігнорування;
 - г) модель «боротьби з противником».
2. При існуванні якої моделі взаємодії держави та громадянського суспільства держава не помічає більшості громадських організацій, не заважає та не допомагає їх діяльності?

- а) модель «громадянської непокори»;
 - б) модель «привідних ременів»;
 - в) модель ігнорування;
 - г) модель «боротьби з противником».
3. В рамках якої теоретичної моделі представники держави бачать в особі незалежних неурядових організацій, які не бажають «вбудовуватися» в патерналістську модель, небезпеку для власної влади, і намагаються ускладнити їхню діяльність або навіть закривати їх?
- а) модель ігнорування;
 - б) модель «архітектора»;
 - в) модель «привідних ременів»;
 - г) модель «боротьби з противником».
4. При якій моделі взаємодії в умовах порушення владою громадянських прав людини і політичних свобод ряд громадських організацій обирає тактику участі в несанкціонованих мітингах, пікетах, інших діях, викликаних репресивними діями влади, переходячи тим самим фактично вже в площину політичної боротьби?
- а) модель «привідних ременів»;
 - б) модель «громадянської непокори»;
 - в) модель ігнорування;
 - г) модель «садівника».

Тема 8. Практика ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства: світовий досвід

Договір про взаємини між Урядом і громадським сектором Англії. Договір між державою й громадським сектором Уельсу. Програма співробітництва між урядом Республіки Хорватія й неурядовим некомерційним сектором Республіки Хорватія. Стратегія Угорського Уряду по питанню розвитку громадянського суспільства 2002 р. Естонська концепція розвитку громадянського суспільства. Концепція державної підтримки неурядових організацій Республіки Казахстан

Практичні дії щодо застосування договорів про взаємодію держави й громадянського суспільства та світова практика їх застосування.

Моделі європейської політики й практики в галузі співробітництва між державою й НУО: порівняльний аналіз. Соціальне партнер-

ство й розвиток інститутів громадянського суспільства в регіонах і муніципалітетах.

ЕО:

1. Які за формою та статусом існують документи, що визначають політику співробітництва? Наведіть приклади.
2. Які питання містять документи, що визначають політику співробітництва?
3. Назвіть інституції форми співробітництва держави та громадянського суспільства, вироблені світовою практикою.
4. Які інститути слід віднести до спеціалізованих структур механізму взаємодії держави та громадянського суспільства?
5. Назвіть новаторські приклади співробітництва на місцях та поясніть їх специфіку.
6. Що відносять до форм прямої державної підтримки?
7. Які заходи включає непряма державна підтримка?

ВТЗ:

1. Політичний документ, прийнятий Єврокомісією у 2001 році, яким визначається політика співробітництва в Євросоюзі – _____.
2. Парламент, міністерства, ради, спільні комітети, агентства та управління, спеціалізовані структури тощо – це _____ складова механізму взаємодії держави та громадянського суспільства.
3. Користування державним майном безкоштовно або по зниженим ставкам, звільнення від прибуткового податку, податкові стимули тощо – це форма _____ підтримки державою НУО.

ЗТЗ:

1. Які з наведених нижче форм державної підтримки громадянського суспільства слід віднести до прямого фінансування?
 - а) користування державним майном безкоштовно або по знижених ставках;
 - б) державні конкурсні закупівлі та нормативна підтримка;
 - в) звільнення від прибуткового податку та механізм «1%-х відрахувань»;
 - г) податкові стимули для філантропії.
2. Які з перелічених нижче форм закріплення механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства можна віднести до документів, що визначають політику співробітництва:

- а) двосторонні офіційні угоди;
 - б) угоди «де-факто», прийняті у вигляді державних програм урядом або парламентом;
 - в) односторонні заяви з вираженням зобов'язань сторони;
 - г) всі відповіді вірні.
3. Які з наведених нижче форм державного сприяння громадянського суспільства слід віднести до непрямої підтримки:
- а) субсидії та гранти;
 - б) державні конкурсні закупівлі та нормативна підтримка;
 - в) податкові пільги;
 - г) ваучери.

Тема 9. Інституціоналізація громадянського суспільства та держави в Україні

Становлення та еволюція політико-правової бази для функціонування громадянського суспільства та формування початкової моделі його співпраці в Україні.

Основні етапи розвитку громадянського суспільства в Україні та трансформації моделі його взаємодії з державою.

Міжнародний та національний рівень політико-правового забезпечення сучасного стану взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні.

ЕО:

1. Назвіть основні етапи формування політико-правових основ зародження та становлення правової держави та громадянського суспільства в Україні.
2. Прийняття яких документів ознаменувало закладення політико-правових та економічних підвалин формування громадянського суспільства?
3. Завдяки яким актам відбулося становлення початкової моделі взаємодії держави та громадянського суспільства в незалежній Україні?
4. Які заходи передбачає громадська експертиза діяльності органів державної влади, запроваджена постановою уряду у 2008 році?
5. Опишіть порядок проведення консультацій з громадськістю, затверджений постановою уряду у 2010 році.

6. Який статус має громадська рада, що утворюється при органах державної влади?
7. Назвіть стратегічні та першочергові заходи сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, передбачені відповідною програмою, затвердженою указом Президента України від 24 березня 2012 року.

ВТЗ:

1. Постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, створений при органах державної влади для здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади – _____.
2. Політико-правовий акт, яким проголошено пріоритет людини над державою, впроваджено посаду Уповноваженого з прав людини та закріплено основні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні – _____.
3. Міжнародний акт, ратифікований Україною, що проголошує ключовим принципом державного управління децентралізацію влади – _____.

ЗТЗ:

1. Які складові слід віднести до механізму взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства?
 - а) політичні та правові;
 - б) економічні;
 - в) інституційні;
 - г) всі відповіді вірні.
2. Інституційні механізми взаємодії держави та громадянського суспільства включають:
 - а) органи державної влади та місцевого самоврядування;
 - б) неурядові громадські організації;
 - в) громадські ради;
 - г) всі відповіді вірні.
3. Який акт, з перерахованих нижче, не входять до системи політико-правових основ розвитку громадянського суспільства та правової держави сучасної України:
 - а) Конституція України;
 - б) Закон «Про об'єднання громадян»;
 - в) Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»;

- г) указ Президента «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Тема 10. Організаційні форми взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями

Організаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення взаємодії держави з громадськими об'єднаннями. Державні та недержавні інституційні структури, що забезпечують таку взаємодію.

Процедури взаємодії держави та громадянського суспільства: слухання, діалог, партнерство та інші.

Вплив на ефективність взаємодії держави та громадянського суспільства рівня правової культури та правосвідомості, що наявні в суспільстві.

Шляхи оптимізації взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства.

ЕО:

1. Назвіть найбільш важливі процедури взаємодії держави та громадянського суспільства.
2. Перерахуйте державні та недержавні інституційні структури, що забезпечують взаємодію держави та громадянського суспільства.
3. Назвіть можливі шляхи оптимізації взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства.
4. Який інститут громадянського суспільства виконує функцію посередника між ним та державою? Яким чином?
5. На яких принципах має будуватись залучення громадян до участі в прийнятті державних рішень?

ВТЗ:

1. Практика системного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх реалізації, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя, політичну систему та інститути публічного управління, процедури їхнього функціонування й способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті – це _____ освіта.

2. Найбільш формалізована і структурована форма роботи з громадськістю, метою якої є інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень – це _____.
3. Групи волонтерів з представників громади, які працюють на постійній основі в режимі проведення засідань і допомагають з'ясовувати інтереси громади в тих питаннях, вирішенням яких опікується громадська організація, місцевий орган влади чи орган місцевого самоврядування – це _____.

ЗТЗ:

1. На ефективність взаємодії держави та громадянського суспільства впливає:
 - а) рівень доходів населення;
 - б) рівень правової культури та правосвідомості, що наявні в суспільстві;
 - в) рівень зовнішньополітичного впливу;
 - г) демографічні показники населення.
2. Які процедури не відносяться до конструктивних форм співпраці органів державної влади з громадськістю:
 - а) інформування;
 - б) консультації;
 - в) громадські слухання;
 - г) акції громадської непокори.
3. Які функції виконує діалог з громадськістю:
 - а) аналітико-прогностичну;
 - б) інституційну;
 - в) планування і координації;
 - г) управління та підпорядкування.

Тема 11. Сучасна українська модель взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства та її перспективи

Історичні передумови формування громадянського суспільства в Україні. Правові засади та фактори становлення громадянського суспільства в Україні.

Європейський досвід розвитку громадянського суспільства: можливості використання в Україні.

Конституція України і формування громадянського суспільства.

Сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Тенденції, напрями та чинники становлення громадянського суспільства в Україні.

ЕО:

1. Назвіть основні нормативні документи, в яких закріплено правові засади становлення громадянського суспільства в Україні.
2. Перерахуйте фактори, що сприяли становленню громадянського суспільства в Україні.
3. Які інституційні механізми Україна може запозичити у Європи для налагодження діалогу держави та громадянського суспільства?
4. Яка модель взаємодії громадянського суспільства та держави існує нині в Україні?
5. Яку модель взаємодії слід побудувати в Україні? Назвіть кроки, які можна вжити для її побудови (на інституційному, організаційно-управлінському та фінансово-економічному рівнях).

ВТЗ:

1. Держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві – це _____ держава.
2. Форма соціальної взаємодії різноманітних державних інститутів та структур громадянського суспільства, яка дозволяє їм вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації та реалізації – це _____.

ЗТЗ:

1. Який з перерахованих фактів свідчить про формування в Україні інститутів громадянського суспільства?
 - а) запровадження громадських рад;
 - б) проведення перепису населення;

- в) створення товариств захисту прав споживачів;
 - г) проведення єдиного державного іспиту для випускників шкіл.
2. Які заходи не можна віднести до напрямів побудови соціальної правової держави і громадянського суспільства в Україні в політичній сфері:
- а) закріплення багатопартійності;
 - б) дозвіл політичній партії чи громадській організації привласнювати собі право здійснювати державну владу;
 - в) проведення виборів на реальній багатопартійній основі;
 - г) створення державою на основі закону рівних умов для діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян.
3. Які заходи не можна віднести до напрямів побудови соціальної правової держави і громадянського суспільства в Україні в ідеологічній сфері:
- а) зведення ідеології до рангу державної та її закріплення у законодавчому порядку;
 - б) відокремлення церкви від держави;
 - в) деідеологізація освіти, науки і культури, всієї духовної сфери суспільства на основі конституційно гарантованого права на свободу думки, совісті та релігії;
 - г) проголошення ідеологічного плюралізму.

VII. РЕКОМЕНДОВАНІ ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА ДОПОВІДЕЙ

VII.I. Теми рефератів

1. Ідея громадянського суспільства у політичних концепціях мислителів Нового часу.
2. Політологічна проблематика в суспільній думці Київської Русі.
3. Політичні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.
4. Генеза політичних ідей в Україні за литовсько-польської доби (Ю. Дрогобич, Ст. Оріховський, І. Вишенський).
5. Чинники формування та розвитку громадянського суспільства.
6. Середній клас як основа громадянського суспільства.
7. Інститути громадянського суспільства.
8. Громадянське суспільство і правова держава: принципи взаємодії.
9. Громадянське суспільство у недемократичній державі: можливості функціонування.
10. Історичні передумови формування громадянського суспільства в Україні.
11. Правові засади становлення громадянського суспільства в Україні.
12. Фактори становлення громадянського суспільства в Україні.
13. Європейський досвід розвитку громадянського суспільства: можливості використання в Україні.
14. Українські молодіжні громадські організації: стан та перспективи розвитку.
15. Еволюція форм української держави в сучасний період.
16. Сучасна правова держава: загальна характеристика.
17. Проблеми становлення правової державності в Україні.
18. Правова соціальна держава: сутність і функції.
19. Проблеми політичних та соціально-економічних прав людини в сучасній Україні.
20. Громадянське суспільство та демократія.

VII.II. Теми доповідей за першоджерелами

1. Платон про принципи гармонійного устрою суспільства.
2. Аристотель про розмежування прав людини і громадянина.
3. М. Т. Цицерон про принципи управління спільнотою громадян та про державу як спільну справу народу.
4. Н. Макіавеллі та опис елементів громадянського суспільства, що зароджується, та різних типів держав.
5. Доктрина державного суверенітету Ж. Бодена.
6. Г. Гроцій про природне право як основу права внутрішньодержавного і права народів.
7. Т. Гоббс про індивідуалізм як стрижень громадянського суспільства.
8. Виникнення суспільства та держави у трактуванні Г. Гроція і Т. Гоббса.
9. Духовна свобода і пріоритет світського начала у правлінні в творах Дж. Мільтона і Б. Спінози.
10. Дж. Локк про правові засади громадянського суспільства.
11. Ш. Монтеск'є про інституціоналізацію громадських і політичних свобод.
12. Розуміння структури суспільства і народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо.
13. С. Пуфендорф про джерело влади, права та обов'язки у громадянському суспільстві.
14. Г. Лейбніц про свободу, про необхідність релігійної єдності Європи, про етапи виникнення суспільства.
15. І. Кант про правову державу.
16. Система громадянського суспільства Г. Гегеля.
17. Т. Парсонс та А. Грамші про громадянське суспільство.
18. Ю. Хабермас про громадянське суспільство як сферу відкритості та громадського дискурсу.
19. Взаємодія громадянського суспільства та держави в концепціях Т. Янссона та Е. Внук-Липинського.
20. Погляди Дж. Александера на сутність громадянського суспільства.

21. Сучасні концепції громадянського суспільства, розроблені в період третьої хвилі демократизації. А. Міхнік.
22. Концепція громадянського суспільства С. Хантінгтона.
23. Сучасні концепції громадянського суспільства (Г. О'Доннелл).
24. Сучасні концепції громадянського суспільства (Ф. Шміттер).
25. Концептуалізація поняття громадянського суспільства в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Липинський, Ю. Липа, С. Рудницький та ін.).

VIII. ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ

1. Предмет навчальної дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави».
2. Місце дисципліни «Взаємодія громадянського суспільства та правової держави» в системі політичних наук. Зв'язок дисципліни із суспільною практикою.
3. Поява поняття «громадянське суспільство». Л- та М-традиція розуміння громадянського суспільства в західній науці.
4. Уявлення про громадянське суспільство в період Античності (Платон, Аристотель, Цицерон).
5. Погляди на громадянське суспільство в період Середньовіччя. Погляди Ф. Аквінського та ідея ієрархічності побудови суспільства.
6. Розвиток ідеї громадянського суспільства в Новий час. Роль теорій природного права та суспільного договору у формуванні концепції громадянського суспільства (Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Гоббс).
7. Дж. Локк про правові засади громадянського суспільства.
8. Ідея громадянського суспільства в політичних вченнях французьких просвітителів (Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо).
9. Становлення концепції громадянського суспільства в німецькому Просвітництві (С. Пуфендорф, Г. Лейбніц, І. Кант та ін.).
10. Система громадянського суспільства Г. В. Ф. Гегеля.
11. Ю. Хабермас про громадянське суспільство як сферу відкритості та громадського дискурсу.
12. Роль громадянського суспільства в розвитку демократії (М. Уоррен, М. Ховард).
13. Взаємодія громадянського суспільства та держави в концепціях Т. Янссона та Е. Внук-Липинського.
14. Погляди Дж. Александера на сутність громадянського суспільства.
15. Концепції громадянського суспільства, розроблені в період третьої хвилі демократизації (А. Міхнік, С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер).
16. Розвиток ідеї громадянського суспільства в українській політичній думці.

17. Поняття та сутність громадянського суспільства.
18. Структура громадянського суспільства: інституційний, системний та секторний підходи.
19. Передумови формування громадянського суспільства в Україні.
20. Конституція України і формування громадянського демократичного суспільства в Україні.
21. Історія ідей про правову державу. Сучасна концепція правової держави.
22. Сутність і ознаки правової держави. Співвідношення правової держави і громадянського суспільства.
23. Шляхи формування правової держави в Україні.
24. Складові механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави.
25. Основні теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави.
26. Моделі партнерської співпраці держави та громадянського суспільства.
27. Моделі домінування держави у взаємодії з громадянським суспільством.
28. Модель ігнорування у взаєминах держави та громадянського суспільства.
29. Моделі конфронтації у взаємодії держави та громадянського суспільства.
30. Формування політико-правових основ для зародження та становлення громадянського суспільства в Україні.
31. Сучасний стан політико-правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні (міжнародні та національні політико-правові акти).
32. Значення партій як посередника у відносинах держави та громадянського суспільства: зарубіжний та вітчизняний досвід.
33. Інституційні структури, що забезпечують взаємодію державних органів виконавчої влади з громадянським суспільством.
34. Організаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення взаємодії з громадськими об'єднаннями.

35. Процедури взаємодії держави та суспільства: слухання, діалог, партнерство та інші.
36. Договори про взаємодію держави й громадянського суспільства та світова практика їх застосування.
37. Порівняльний аналіз європейської політики й практики в галузі співробітництва між державою й НУО.
38. Інституційна основа взаємодії НУО та уряду: зарубіжний досвід.
39. Механізми фінансування НУО та громадських ініціатив, вироблені світовою практикою.
40. Політика та практика урядів Східної Європи по сприянню НУО в процесі вступу до ЕС.
41. Тенденції формування соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні.
42. Перспективні шляхи розвитку інституційного, організаційного та політико-правового забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства.
43. Оптимальна модель взаємодії держави та громадянського суспільства для України.

ІХ. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ІХ.І. ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арато А. Концепция гражданского общества : восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Политические исследования. – 1995. – № 3. – С. 48 – 57.
2. Аринин А. Н. Зрелость гражданского общества – основа устойчивого развития и безопасности России / А. Н. Аринин // Личность. – М., 1999, декабрь. – С. 8 – 20.
3. Базів В. А. Політичні партії в незалежній Україні : генеза і типологія / В. А. Базів. – Львів : Світ, 1999. – 54 с.
4. Бойко Ю. А. Проблема протистояння громадськості і влади в соціально – філософському контексті / А. Ю. Бойко // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Зб. наукових праць. – 2005. – Вип. 14. – С. 107–113.
5. Бойко Ю. А. Громадянська самосвідомість та громадські рухи в незалежній Україні / Ю. А. Бойко // Дні науки філософського факультету : Міжнародна наукова конференція (12 –13 квітня 2006 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К. : «Київський університет», 2006. – С. 89–91.
6. Бойчук М. А. Державна влада як фактор становлення громадянського суспільства у структурі соціального організму країни : теоретичний аспект / М. А. Бойчук // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Вип. 54. – С. 115 – 121.
7. Воронов І. Громадянське суспільство і влада / І. Воронов // Людина і політика. – 2003. – № 1(25). – С. 31 – 41.
8. Воронов І. Правова держава і громадянське суспільство : співвідношення і взаємозв'язок/ І. Воронов //Актуальні проблеми державного управління : Збірник наукових праць. – Харків : Магістр. – 2002. – № 3(14). – С. 34 – 41.
9. Грамчук А. В. Вплив світових тенденцій на становлення громадянського суспільства в Україні / А. В. Грамчук // Політологічний вісник : Зб. наук. пр. Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Київ. – 2000. – С.29 – 34.

10. Грамчук А. В. Генеза українського громадянського суспільства / А. В. Грамчук // Мультиверсум. Філософський альманах : 36. наук. пр. Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – Київ : Український Центр духовної культури. – 2000. – Вип. 11. – С. 224 – 228.
11. Грамчук А. В. Об'єктивні умови формування громадянського суспільства в сучасній Україні / А. В. Грамчук // Актуальні проблеми політики : 36. наук. пр. – Одеса : Юридична література. – 2000. – Вип. 9. – С. 136 – 141.
12. Громадянське суспільство в Україні : стан та перспективи розвитку / Упоряд. І. Підлуська та ін. – К. : Фонд «Європа ХХІ», 2003. – 288 с.
13. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55 –ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
14. Карасев В. Между американской и европейской моделями. (Комментарии) [Електронний ресурс] / В. Карасев // День. – 2002. – №1 (22 февраля). – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/43558/>
15. Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава : поняття та зміст / С. О. Кириченко. – К. : Логос, 1999. – 47 с.
16. Кириченко С. О. Правовий вимір соціальної держави і законодавчий процес / С. О. Кириченко // Парламентська реформа : теорія та практика. Збірник наукових праць Інституту законодавства Верховної Ради України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 182 – 197.
17. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К. : Логос, 2000. – 85 с.
18. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : Навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 332 с.
19. Конституція України. – К. : Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.
20. Нездюров А. Л. Взаимодействие органов власти и структур гражданского общества : возможные модели и их реализация в общественно-политической жизни современной России [Електронний ресурс] / А. Л. Нездюров, А. Ю. Сунгуров // Факторы

развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством ; под ред. Л. И. Якобсона. – М. : Вершина, 2008. – С. 209 – 237. – Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-206253.html>

21. Одинцова А. В. Гражданское общество: история и современность. Материал для обсуждения / А. В. Одинцова. – М. : Институт экономики АН СССР, 1990. – 266 с.
22. Петрова Л. А. Институты-посредники между органами власти и обществом : случай Санкт-Петербурга [Электронный ресурс] / Л. А. Петрова, А. Ю. Сунгуров. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-482793.html>
23. Політичні структури та процеси в сучасній Україні : політологічний аналіз / За заг. ред Ф. М. Рудича. – К. : Наукова думка, 1995. – 266 с.
24. Правовые основы взаимосвязи гражданского общества и государства. – М. : НОРМА, 1997. – 810 с.
25. Резник Ю. М. Гражданское общество как феномен цивилизации / Ю. М. Резник. – М. : Издательство МГСУ «Союз», 1993. – 266 с.
26. Розбудова громадянського суспільства в Україні (історико-політичне дослідження) / Л.Ю. Беренштейн, П.П. Панченко, О.П. Рент та ін. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 1999. – 255 с.
27. Скворець В. О. Взаємодія громадянського суспільства і держави як закономірність розвитку соціального організму / В. О. Скворець // Культурологічний вісник : Науково–теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя : 2004. – Вип. 12. – С. 106 –112.
28. Скворець В. О. Проблема генези громадянського суспільства / В. О. Скворець // Культурологічний вісник : Науково–теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 14. – С. 192 –200.
29. Скворець В. О. Роль громадянського суспільства в розвитку соціуму / В. О. Скворець // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – Вип. 40. – С. 23 –37.
30. Слесарева Г. Ф. Гражданское общество в истории политической мысли Европы (от античности до первой трети XIX века) : Учеб-

ное пособие [Электронный ресурс] / Г. Ф. Слесарев. – М., 2000. – Режим доступа : <http://krotov.info/history/17/3/sles1999.html>

31. Соловьев А. И. Политология : политическая теория, политические технологи : учебник / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 559 с.
32. Співак В. М. Громадянське суспільство і соціальна, правова держава : ідейні витоки, поняття, проблеми формування в Україні / В. М. Співак. – К. : Наукова думка, 1998. – 60 с.
33. Сунгуров А. Ю. Взаимодействие правоохранительных органов и общественных организаций в современной России : накопленный опыт и реализуемые модели [Электронный ресурс] / А. Ю. Сунгуров // Публичная политика : сб. ст. ; под ред. М. Б. Горного и А. Ю. Сунгурова. – СПб. : Норма, 2009. – С. 78 – 101. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/data/2011/03/08/1211371894/Взаимодействие%20с%20МВД.pdf>
34. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян : Монографія / Г. П. Щедрова. – К. : Ісідо, 1994. – 112 с.

ІХ.ІІ. БАЗОВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРАЦІ

35. Аристотель. Афинская полития. Государственное устройство афинян [Электронный ресурс] / Аристотель. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 255 с. – Режим доступа : http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/aristotel_afinskaja_politija_gosudarstvennoe_ustrojstvo_afinjan/7-1-0-5016
36. Аристотель. Политика. [Электронный ресурс] / Аристотель // Сочинения : В 4 т. – Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/01.php
37. Боден Ж. Метод легкого изучения истории [Электронный ресурс] / Ж. Боден // Антология мировой философии: В 4т. – М., 1970. – Т. 2. – С. 142 – 144. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/76.php
38. Боден Ж. Шесть книг о государстве [Электронный ресурс] / Ж. Боден // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М.,

1999. –Т. 2. –С. 689 – 695. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/46.php
39. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избр. произведения: Пер. с нем.; Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
40. Гегель Г. Дух христианства и его судьба [Электронный ресурс] / Г. Гегель // Философия религии в двух томах. – М. : Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 101 – 194. – Режим доступа : <http://lib.druzya.org/philosophy/west/germ/gegel/.view-gegel-duh-hrist.txt.html>
41. Гегель Г. Народная религия и христианство [Электронный ресурс] / Г. Гегель // Работы разных лет.– М., 1970. – Т. 1. – С. 45-86. – Режим доступа : http://www.di-mat.ru/taxonomy_vtn/term/24
42. Гегель Г. Философия духа [Электронный ресурс] / Г. Гегель. // Энциклопедия философских наук в 3 т. (Философское наследие). – М. : Мысль, 1977. – Т 3. – С. 326 – 381. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000390/>
43. Гегель Г. Философия права [Электронный ресурс] / Г. Гегель ; Пер. Б. Г. Столпнера, М. И. Левиной ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1990. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/gegel03/>
44. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс] / Т. Гоббс. –Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt>
45. Гоббс Т. О гражданине [Электронный ресурс] / Т. Гоббс. –Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000612/>
46. Гроций Г. О праве войны и мира [Электронный ресурс] / Г. Гроций. – М. : Научно издательский центр «Ладомир», 1994. –Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/gr_prvoin.php
47. Грушевський М. С. З політичного життя старої України / М. С. Грушевський. – К., 1918. – 136 с.
48. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М. С. Грушевський. – К. : Знання, 1991. – 240 с.
49. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.

50. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К. : Знання, 1991. – 48 с.
51. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці / Н. П. Драгоманов. – К. : Наукова думка, 1970. – 556+457 с.
52. Кант І. Критика способности суждения [Електронний ресурс] / І. Кант. Соч. в 6 т. – М., 1964. – Т. 2. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant/pervs.php
53. Кант І. Основоположения метафизики нравственности [Електронний ресурс] / І. Кант. – М., 1994. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant_omn/index.php
54. Кант І. Религия в пределах только разума [Електронний ресурс] / І. Кант. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/kant/rel_ind.php
55. Карл Т., Шмиттер Ф. Что есть демократия? [Електронний ресурс] / Т. Карл, Ф. Шмиттер. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/karl_dem.php
56. Костомаров Н. И. Черты народной южнорусской истории [Електронний ресурс] / Н. И. Костомаров. – К., 1990. – Режим доступу : http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_cherty_narodnoy.html
57. Кулиш П. Отпадение Малороссии от Польши [Електронний ресурс] / П. Кулиш. – М., 1990. – 409 с. – Режим доступу : <http://bookre.org/reader?file=354786>
58. Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х томах (Сер. Философское наследие) [Електронний ресурс] / Г. В. Лейбниц. – М. : Мысль, 1982-1989. – Режим доступу : <http://mirknig.com/2010/05/12/lejbnic-sochineniya-v-4-x-tomax.html>
59. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Львів : Просвіта, 1992. – 271 с.
60. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – К. ; Філадельфія, 1995. – 470 с.
61. Липинський В. Україна на переломі. Замітки до історії українського державного будівництва [Електронний ресурс] / В. Липинський. – Відень, 1920. – 304 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6515/file.pdf>

62. Локк Дж. Два трактата о правлении [Электронный ресурс] / Дж. Локк // Сочинения: В 3 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – Режим доступа : <http://e-libra.ru/read/344531-dva-traktata-o-pravlenii.html>
63. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении [Электронный ресурс] / Дж. Локк. – М., 1689. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000468/index.shtml>
64. Макиавелли Н. Государь [Электронный ресурс] / Н. Макиавелли. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х. : Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с. – Режим доступа : <http://lib4leaders.narod.ru/nm.htm>
65. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия [Электронный ресурс] / Н. Макиавелли. – М., 2006. – С. 121 – 195. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Makiavelli_Tit.pdf
66. Михник А. Антисоветский русофил [Электронный ресурс] / А. Михник. – М. ; Вроцлав : Летний Сад : Коллегиум Вост. Европы им. Яна Новака Езёранского, 2011. – 351 с. – Режим доступа : <http://books.imhonet.ru/element/1206759/>
67. Михник А. Национализм : чудовище пробуждается [Электронный ресурс] / А. Михник. – Режим доступа : <http://old.russ.ru/antolog/vek/1990/10/mihnik.htm>
68. Міхновський М. Самостійна Україна [Электронный ресурс] / М. Міхновський. – Львів, 1905. – Режим доступа : <http://historymtm.at.ua/publ/1-1-0-8>
69. Монтескье Ш. Л. О духе законов [Электронный ресурс] / Ш. Л. Монтескье / Сост., пер. и коммент. А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с. – Режим доступа : <http://www.lex.am/docs/sharle.pdf>
70. Монтескье Ш. Размышления о причинах величия и падения римлян [Электронный ресурс] / Ш. Монтескье // Избранные произведения. – М., 1955. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Montesk/
71. О’Доннелл Г. Делегативная демократия [Электронный ресурс] / Г. О’Доннелл. – Режим доступа : <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem01.htm>
72. О’Доннелл Г. Следует ли слушаться экономистов? [Электронный ресурс] / Г. О’Доннелл // Русский журнал. – 1997 (11.11). – Режим доступа : http://old.russ.ru/journal/predely/97-11-11/o_donn.htm

73. Платон. Государство [Электронный ресурс] / Платон. – СПб. : Наука, 2005. – 571 с. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/26gos01.htm>
74. Платон. Законы [Электронный ресурс] / Платон. – М. : АСТ, 2006. – 571 с. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/plato01/30zak01.htm>
75. Платон. Политик [Электронный ресурс] / Платон. – Режим доступа <http://psylib.org.ua/books/plato01/29polit.htm>
76. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. В 2 т.: Пер. з англ. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.
77. Пуфендорф С. О должности человека и гражданина по закону естественному [Электронный ресурс] / С. Пуфендорф. В 2-х т. – СПб. : Нестор-История, 2011. – Т. 1. – 214 с. – Режим доступа : http://nestorbook.ru/uCat/field_files/5/10/Odolzhnosticheloveka...pdf
78. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? [Електронний ресурс] / С. Рудницький. – Львів, 1994. – Режим доступа : <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=33369>
79. Руссо Ж.-Ж. О политической экономии [Электронный ресурс] / Ж. Ж. Руссо // Об общественном договоре. Трактаты. – М. : Канон-Пресс-Ц, 1998. – 416 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/russo/pol_ekon.php
80. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре [Электронный ресурс] / Ж.-Ж Руссо // Трактаты : Пер с фр. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова. – М. : Канон-пресс-Ц, 2000. – 443 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/russo/ob_dog.php
81. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении неравенства [Электронный ресурс] / Ж.-Ж. Руссо // Об общественном договоре. Трактаты. – М. : Канон-пресс-Ц, 2000. – 443 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/russo/o_prichin.php
82. Спиноза Б. Политический трактат [Электронный ресурс] / Б. Спиноза // Избранные произведения. – Т. 2. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1957. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_P_tr.pdf
83. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. // Антология мировой философии.

- В 4 т. (Философское наследие). – М. : Мысль, 1969-1970. – Т. 2. – Режим доступа : <http://bdsweb.tripod.com/ru/eth/ethica.htm>
84. Тойнби А. Дж. Постижение истории : Избранное / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова; Под ред. В. И. Уколовой и Д. Э. Харитоновича. – М. : Рольф, 2001. – 640 с.
85. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль ; Пер. с фр. – М. : Весь мир, 2000. – 559 с.
86. Тоффлер Э. Метаморфозы власти : Пер. с англ. [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с. – Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/cultur/toffler-power_shift-ru-l.pdf
87. Хантингтон С. Будущее демократического процесса : от экспансии к консолидации [Электронный ресурс] / С. Хантингтон // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 10. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/73.php
88. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс] / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hant/index.php
89. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве [Электронный ресурс] / М. Т. Цицерон / Пер. с лат. Ф.А. Петовкого, И.П. Стрельниковой, М.Л. Гаспарова / Под ред. М.Л. Гаспарова. – М. : Научно издательский центр «Ладомир», 1994. – 475 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ciceron/trakt_orat.php
90. Шмиттер Ф. Демократизация : концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций) [Электронный ресурс] / Ф. Шмиттер, Т. Карл // Полис. – 2004. – № 4. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Karl_2004_4.pdf
91. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии [Электронный ресурс] / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16 – 27. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/31.php

92. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies Baltimore and London [Електронний ресурс] / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Johns Hopkins University Press, 1986. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1123172/>

ІХ.ІІІ. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

93. Абакумов С. А. Гражданское общество и власть : противники или партнеры? / С. А. Абакумов. – М. : Галерия, 2005. – 244 с.
94. Аршинов В. И., Савичева Н. Г. Гражданское общество в контексте синергетического подхода / В. И. Аршинов, Н. Г. Савичева // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С. 131 – 138.
95. Базовкін С., Кремень В. Партії та громадські об'єднання України / С. Базовкін, В. Кремень. – К. : НІСД, 1994. – 260 с.
96. Бебик В. М. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика [Монографія] / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
97. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство : теорія, методологія, менеджмент [Електронний ресурс] / В. Бебик // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1190>
98. Белокурова Е. В. Концепция гражданского общества в российском прочтении : обзор публикаций последних лет Е. В. Белокурова // Граждане и власть : Проблемы и подходы. – М.; СПб. : Летний сад, 2001. – С. 29 – 36.
99. Білоус В. С. Проблема становлення і розвитку правової держави і громадянського суспільства / В. С. Білоус // Політологічний вісник. – 1993. – Ч. 3. – С. 10– 24.
100. Блащук Т. В. Розвиток громадянського суспільства та його інститутів в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Т. В. Блащук. – Режим доступу : <http://globalsociology.com/2011/07/06/the-importance-of-the-global-civil-society-hence-its-necessary-sabotaging/>

101. Бойко Ю. А. Соціально-філософські інтерпретації поняття «громадянське суспільство» в духовно-ціннісному вимірі / Ю. А. Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах : 36. наук. праць. – К. : Український центр духовної культури, 2007. – Вип. 60. – С. 68 – 79.
102. Бойчук М. А. Формування громадянського суспільства в контексті саморозгортання соціального організму країни / М. А. Бойчук // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Випуск 53. – С. 156 – 165.
103. Бойчук М. А. Аналіз суперечностей у розвитку владних відносин на початку ХХІ століття / М. А. Бойчук // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – Випуск 40. – С. 170 – 178.
104. Бойчук М. А. Місцеве самоврядування розбудови громадянського суспільства / М. А. Бойчук // Пам'ять століть. – 2007. – №1 (64). – С. 129 – 144.
105. Бойчук М. А. Формування громадянського суспільства в процесі трансформації постсоціалістичних політичних систем // Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» / М. А. Бойчук // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Спеціальний випуск. – С. 148 – 151.
106. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] : Роз'яснення Мін'юсту України від 03.02.2011 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>
107. Войтович Р. В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Р. В. Войтович // Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/phil0/05vrvosu.pdf>
108. Воронина А. О. Политика гендерного равенства : международный и национальный опыт / А. О. Воронина // Вестник Российской академии наук. – 2004. – № 10 (том 74). – С. 922 – 931.
109. Воронов І. О. Політичний режим та система відносин «державо-суспільство» / І. О. Воронов // Політологічний вісник : 36. наук. пр. – К. : Знання України. – 2002. – Випуск 11. – С. 73 – 80.

110. Воронов І.О. Правова держава як соціальний феномен / І.О. Воронов // Перспективи : Науковий журнал. – Одеса : Південноукраїнський державний педагогічний університет (м. Одеса) ім. К.Д. Ушинського; Одеський Національний політехнічний університет. – 2001. – № 4 (16). – С. 38 – 43.
111. Воронов І. О. Трансформаційні процеси у сучасній політичній системі України : суть, місце і роль у становленні правової держави / І. О. Воронов // Наукові Записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2003. – № 22. – С. 5 – 17.
112. Воронов І. О. Громадянське суспільство і влада / І. О. Воронов // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 31 – 41.
113. Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества : идейные истоки и основные вехи формирования / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С. 21 – 29.
114. Гейда О. В. Місце та роль політичних партій в процесі формування громадянського суспільства / О. В. Гейда // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 29. – 2005. – С. 258 – 262.
115. Гейда О. В. Політичні партії та громадські організації : проблеми взаємодії / О. В. Гейда // Наше право. – 2004. – № 4. – С. 8 – 11.
116. Гнатенко П. И. Общественно-политическая мысль на Украине во второй половине XVII – начале XVIII века / П. И. Гнатенко. – Днепропетровск, 1982. – 169 с.
117. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голісніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24– 25.
118. Гражданское общество и государство : противостояние или партнерство? / В. А. Затонский // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 16. – С. 8 – 11.
119. Гражданское общество и культура доверия : философско-культурологический аспект / В. Т. Жежерун, Н. В. Замятина // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. Сер. Соціол. науки. – 2006. – № 1. – Т. 1. – С. 34 – 38.
120. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России. / Отв. ред. В. Г. Хорос. – М. : Эдиториал УРСС, 1998. – 312 с.

121. Грамчук А. В. Ідея та практика громадянського суспільства в Київській Русі та в Українському Козацтві / А. В. Грамчук // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. пр. – Одеса : Астропринт. – 2000. – Вип. 6–7. – С. 286 – 288.
122. Грамчук А. В. Основные мировые тенденции и их влияние на становление гражданского общества в Украине в постсоветский период / А. В. Грамчук // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе : Материалы международного семинара Луганского государственного педагогического Университета им. Т. Г. Шевченко совместно с Женевским международным центром исследования социальных и политических проблем. – Луганск; Женева. – 2000. – Вип. 1. – С. 268 – 274.
123. Грамчук А. В. Сучасні трактування громадянського суспільства в українській політичній науці / А. В. Грамчук // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література. – 2001. – Вип. 10-11. – С. 626 – 630.
124. Грачёв М. Н. Политическая коммуникация : от вещания к диалогу [Електронний ресурс] / М. Н. Грачёв // Права человека в диалоге культур : материалы международной научной конференции, 26 – 28 ноября, 1998. – М. : РГГУ, 1998. – С. 141-143. – Режим доступа : [http ://grachev62.narod.ru/Grachev/n27_98st.html](http://grachev62.narod.ru/Grachev/n27_98st.html)
125. Гринюк Р. Ф. Проблеми аналізу взаємодії держави і права в концепції правової держави Б. Кістяківського / Р. Ф. Гринюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 11. – С. 97 – 105.
126. Гринюк Р. Ф. Конституційні аспекти співвідношення правової держави і узаконення державної влади / Р. Ф. Гринюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 5. – С. 5 – 16.
127. Гринюк Р. Ф. Поняття законності та її вплив на процес розбудови правової держави / Р. Ф. Гринюк // Правничий часопис Донецького університету. – 2003. – № 1 (9). – С. 3 – 9.
128. Гринюк Р. Ф. Поняття «правового державного ладу» та «правового громадянського суспільства» І. Канта у контексті розвитку теорії правової держави // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 4. – С. 5 – 15.

129. Грудцына Л. Ю. Правовая природа и формы взаимодействия гражданского общества и государства / Л. Ю. Грудцына // Законодательство и экономика. – 2007. – № 11. – С. 8 – 9.
130. Гуторов В. Гражданское общество : историческая традиция и современная Россия [Электронный ресурс] / В. Гуторов. – Режим доступа : [http ://www.kennan.var.ru/materials/profi3/part1/sect1.htm](http://www.kennan.var.ru/materials/profi3/part1/sect1.htm)
131. Дилигенский Г. Что мы знаем о демократии и гражданском обществе / Г. Дилигенский // Pro et Contra. – 1997. – Т. 2. – № 4. – С. 5 – 21.
132. Дослідження ОЕСР «Погляд на уряд 2013» : забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах життя українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http ://centr.webberry.in.ua/attachments/article/14/ГЕН-ДЕР_АНАЛi3.doc](http://centr.webberry.in.ua/attachments/article/14/ГЕН-ДЕР_АНАЛi3.doc)
133. Европейская хартия местного самоуправления (Страсбург, 15 октября 1985 г.) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – 36. – Ст. 4466.
134. Заббаров А. Г. Модели и формы взаимодействия органов власти с общественными объединениями : проблемный аспект [Электронный ресурс] / А. Г. Заббаров // Научный общественно-политический журнал. – 2009. – № 2 (12). – С. 71 – 76. – Режим доступа : [http ://beztemy.usu.ru/?base=mag/0012\(02_2009\)&xsl=showArticle.xslt&id=a11&doc=./content.jsp](http://beztemy.usu.ru/?base=mag/0012(02_2009)&xsl=showArticle.xslt&id=a11&doc=./content.jsp)
135. Заєць А. П. Здійснення принципів правової держави як засіб вдосконалення виконавчої влади / А. П. Заєць // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 (17). – С. 12 – 26.
136. Заєць А. П. Конституційно-правові засоби обмеження держави і контролю над владою / А. П. Заєць // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 3 (14). – С. 15 – 28.
137. Заєць А. П. Правова держава в контексті сучасного українського досвіду / А. П. Заєць. – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 248 с.
138. Заєць А. П. Формування ідей правової державності в процесі створення нової Конституції України (1990–1994 рр.) / А. П. За-

ець // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4 (15). – С. 54 – 70.

139. Зеленько Г. Навздогінна модернізація : досвід Польщі і України [монографія] / Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
140. Зотова З. М. Власть и общество : проблемы взаимодействия / З. М. Зотова ; под общей редакцией С. А. Попова. – М. : ИКФ «Омега-Л», 2001. – 352 с.
141. Ильин М. В. Гражданское общество / М. В. Ильин // Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – М. : РОССПЭН, 1997. – 432 с.
142. Іваненко Г. В. Основні принципи правової держави / Г. В. Іваненко // Митна справа. – Одеса, 2002. – № 4. – С. 92 – 94.
143. Іваненко Г. В. Щодо питання становлення правової держави в рамках Конституції України / Г. В. Іваненко // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 14. – С. 928 – 933
144. Кальной И. И., Парунова Ю. Д. Проблема идентичности в условиях трансформации современного украинского общества / И. И. Кальной, Ю. Д. Парунова, О. К. Шевченко // Ученые записки ТНУ. Серия «Философия». – 2004. – Т. 17 (56). – № 2. – С. 110 – 118.
145. Кириченко С. О. Співвідношення понять правової держави і громадянського суспільства в Україні / С. О. Кириченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Зб. наук. пр. (випуск 22, ч.1). – К. : Інститут міжнародних відносин при Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 85 – 95.
146. Кін Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Д. Кін ; пер. з англ. – К. : КІС; АНОД, 2000. – 192 с.
147. Коментар до Конституції України : Науково-популярне видання. – 2-е вид., випр. й доповн. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – 412 с.
148. Кравченко Ю. Ф. Вчення про право І. Канта / Ю. Ф. Кравченко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 15. – С. 62 – 67.
149. Кравченко Ю. Ф. Проблема свободи в контексті західної традиції права / Ю. Ф. Кравченко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 21. – С. 38 – 43.

[illegible]

163. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 32/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – С. 15. – Ст. 317.
164. Подберезкин А. И., Абакумов С. А. Гражданское общество и будущее Российского государства : в поиске эффективного алгоритма развития / А. И. Подберезкин, С. А. Абакумов. – М. : Имидж-Пресс, 2004. – 610 с.
165. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні : Аналіт. звіт / С. Г. Рябов, С. О. Кисельов, О. Кисельова та ін. – К. : Тандем, 2004. – 79 с.
166. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572 –VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
167. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 р. № 975 –IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
168. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939 –VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
169. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>
170. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 36. – Ст. 2945.
171. Про засади державної політики України в галузі прав людини : постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 р. № 757-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 35. – Ст. 303.
172. Про затвердження плану заходів з впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 18.07.2012 р.

№ 14–р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514> –2012–р

173. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – С. 100. – Ст. 2889.
174. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік : Указ Президента України від 19.04.2012 р. № 273/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 16. – С. 3. – Ст. 374.
175. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97 –ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
176. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11.07.2001 р. № 2625 –ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 254.
177. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964 –ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
178. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 26. – С. 17. – Ст. 966.
179. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 220–р / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/220> –2012 –р
180. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
181. Разова Т., Барков В. Ідеальне та реальне в уявленні про громадянське суспільство / Т. Разова, В. Барков // Політика і час. – 2003. – № 6. – С. 44 – 50.

182. Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. – К. : Вид-во НАДУ : Міленіум, 2003. – 172 с.
183. Роз'яснення Мін'юсту України від 03.02.2011 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0018323> –11
184. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави / С. Г. Рябов. – 2-ге вид. – К. : Тандем Мова, 1996. –240 с.
185. Скворець В. О. Громадянське суспільство в контексті світової історії / В. О. Скворець // Ноосфера і цивілізація. – Донецьк : Дон-НТУ, 2006. – Вип. 3(6). – С. 63 – 69.
186. Скворець В. О. Громадянське суспільство : сутність і зміст поняття / В. О. Скворець // Нова парадигма : Альманах наукових праць. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 32. – С. 149 – 162.
187. Скворець В. О. Детермінанти оптимізації розвитку громадянського суспільства в Україні / В. О. Скворець // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 16.– С. 140 – 147.
188. Скворець В. О. Основна закономірність розвитку громадянського суспільства / В. О. Скворець // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 15. – С. 161 – 169.
189. Соколов Б. Г. Форумы и гражданское общество / Б. Г. Соколов // Гражданский форум. – Выпуск 2. – СПб., 2002. – С. 16 – 19.
190. Співак В. М. Правова держава – політична форма виразу громадянського суспільства / В. М. Співак // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. – К. : УФІМБ, 1999. – С. 186 – 188.
191. Співак В. М. Соціальна держава та її значення в розбудові правового, соціального суспільства / В. М. Співак // Матеріали науково-практичної конференції (квітень 1998 р.). – К. : КДТУБА, 1998. – С. 23 – 28.
192. Співак В. М. Глобальне громадянське суспільство : реалії та майбутнє [Електронний ресурс] / В. М. Співак. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf;

193. Співак В. М. Поняття та цінності соціальної, правової держави / В. М. Співак // Держава і право : Зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 466 – 476.
194. Становление институтов гражданского общества : Россия и международный опыт : Материалы международного симпозиума / отв. ред. М. К. Горшков. – М., 1995. – 210 с.
195. Степаненко В. Глобальное гражданское общество : концептуализации и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156 – 175.
196. Сунгуров А. Ю. Модели взаимодействия органов государственной власти и структур гражданского общества : российский опыт [Электронный ресурс] / А. Ю. Сунгуров // Научно-культурологический журнал. – № 9 (172). – Режим доступа : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu> – www.woa/wa/Main?textid=2204&level1=main&level2=articles
197. Трима К. А. Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К. А. Трима. – Режим досупу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_61/Gileya61/P20_doc.pdf
198. Узун Ю. В. Местное самоуправление как институт гражданского общества / Ю. В. Узун // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. пр. – Одеса : Юридическая литература – 2000. – Вип. 8. – С. 290 – 294.
199. Узун Ю. В. Проблема гражданского общества и особенности его развития в современной Украине / Ю. В. Узун // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. пр. – 1998. – Вип. 3-4. – С. 132 – 136.
200. Узун Ю. В. Сучасні уявлення про громадянське суспільство та його типи / Ю. В. Узун // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 10-11. – С. 630 – 637.
201. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] : Роз'яснення Мін'юсту України від 24.01.2011 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0016323> –11

202. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування і громадянське суспільство : проблема співвідношення / Г. В. Чапала // Право України. – 2004. – № 2. – С. 127 – 132.
203. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування – інститут демократії / Г. В. Чапала // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II міжнар. наук. конф. / Уклад. Л. Марголіна. – К. : Ай Бі, 2003. – С. 288 – 294.

ІХ.ІV. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- <http://www.president.gov.ua> – Офіційне представництво Президента України.
- <http://www.rada.gov.ua/> – Офіційний портал Верховної Ради України.
- <http://www.kmu.gov.ua/> – Офіційний портал органів виконавчої влади України.
- <http://www.mfa.gov.ua/> – Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України.
- <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/> – «Україна-Європейський Союз» – офіційний сайт представництва України при Європейському Союзі.
- <http://www.coe.kiev.ua/index.html> – Сайт офіційного представництва Ради Європи в Україні.
- <http://www.un.org/russian/> – Офіційний сайт ООН.
- <http://www.niss.gov.ua/> – Національний інститут стратегічних досліджень.
- <http://www.politik.org.ua/> – сайт Українського центру політичного менеджменту (повнотекстові версії журналів «Політичний менеджмент», «Соціальна психологія», «Людина і політика», «Український соціум»).
- <http://www.useps.org> – офіційний сайт українського центру економічних та політичних досліджень ім. Разумкова.
- <http://www.socis.kiev.ua> – сайт центру соціальних та маркетингових досліджень (містить результати соціологічних досліджень, статистичні дані).

<http://www.ucipr.kiev.ua> – Сайт українського незалежного центру політичних досліджень – електронний журнал «Пріоритети».

<http://www.gumer.info/> – електронна бібліотека гуманітарних наук «Гумер» (містить першоджерела з курсу).

<http://politics.ellib.org.ua/> – Он-лайн бібліотека по політології та політичним наукам.

<http://www.info-library.com.ua/> – Електронна бібліотека (розділ політології).

<http://www.socioline.ru> – Електронна бібліотека з соціології.

<http://dialogs.org.ua/ua/> «Діалог.UA» – інформаційний ресурс, що орієнтований на суспільний діалог з проблем стратегії розвитку України.

<http://www.politdumka.kiev.ua/> – політологічне інтернет-видання Інституту посткомуністичного суспільства і журналу «Політична думка».

Х. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Автократія (грец. «*autokrateia*» – самовладдя) – система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

Авторитаризм (лат. «*autoritas*» – вплив, влада) – антидемократична та антиправова концепція і практика здійснення влади; політичний режим, за якого влада одноосібного правителя чи правлячої групи осіб не обмежується правом, представницькими інститутами і системою поділу влади. Він є антиподом демократії, оскільки не визнає народ верховним джерелом влади, а також вільні конкурентні вибори вищих органів держави.

Аристократія (грец. «*aristokratos*» – влада найкращих, найбільш знатних) – форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; вищий, привілейований прошарок (група) певного суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями.

Влада – здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей за допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

Громадська рада – постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, основним завданням якого є створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

Громадські слухання – це найбільш формалізована і структурована форма роботи з громадськістю, метою якої є інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень.

Громадянське суспільство – суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені політичні та правові відносини, взаємодіє з нею заради спільного блага; це суспільство

вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Група тиску – суспільно-політичне об’єднання, яке прагне задоволення власних інтересів через вплив на державну владу або політичні партії. Від партії група тиску відрізняється тим, що вона безпосередньо не бореться за владу, не бере участі в керівництві та управлінні державою.

Демократія (грец. «*demos*» – народ і «*kratos*» – влада) – форма політичного та економічного устрою суспільства, заснована на визнанні народу основним джерелом влади; тип держави, яка декларує і втілює на практиці принципи народовладдя, права і свободи громадян, можливості для діяльності різних політичних сил, контроль за діями органів влади.

Держава – базовий інститут політичної системи та політичної організації суспільства, який створюють для забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому і здійснення політичної влади домінуючою частиною населення в соціально неоднорідному суспільстві з метою збереження його цілісності, безпечного існування, задоволення загальносоціальних потреб.

Егалітаризм (франц. «*egalite*» – рівність) – теорія, що обстоює пріоритет рівності як принцип організації суспільства.

Етатизм (франц. «*etat*» – держава) – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації, бюрократизації та концентрації політичної влади.

Компроміс (грец. «*compromissum*» – угода, згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок.

Консенсус (лат. «*consensus*» – згода, однастайність) – згода між суб’єктами політики з певних питань, на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Лобізм (англ. «*lobby*» – кулуари) – здійснення тиску на органи державної влади з боку суспільно-політичних груп, комерційних організацій або приватних осіб з метою прийняття вигідних їм законодавчих актів, адміністративних або політичних рішень; активна

діяльність представників різних ділових, політичних кіл, що ставлять за мету реалізацію власних інтересів через зміну, скасування існуючих рішень, законів

Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і при підтримці держави.

«Модель архітектора» – модель взаємодії громадянського суспільства та держави, яка передбачає, що організації громадянського суспільства формують публічну політику, пропонуючи порядок денний, а також вирішення певних проблем, пропонують і беруть участь у реалізації реформи конкретних інститутів державної влади, приймають участь у створенні нових органів державної влади, навчають і виховують чиновників державних структур.

Модель «боротьби з противником» – модель, при якій представники держави бачать в особі незалежних неурядових організацій, які не бажають «вбудовуватися» в патерналістську модель, небезпеку для власної влади, і намагаються ускладнити їхню діяльність або навіть закрити їх; при цьому фінансування з міжнародних фондів трактується як перетворення таких організацій в «агента іноземного впливу».

Модель «громадянської непокори» – модель, за якої в умовах порушення владою громадянських прав людини і політичних свобод ряд громадських організацій обирає тактику участі в несанкціонованих мітингах, пікетах, інших діях, викликаних репресивними діями влади, переходячи тим самим фактично вже в площину політичної боротьби.

«Модель діалогу» – це партнерська модель, при якій державні органи розуміють важливість незалежних неурядових організацій і не намагаються ними керувати, а беруть участь у різних формах діалогу з некомерційними організаціями, у вигляді «переговорних майданчиків» та інших форм.

Модель ігнорування – держава не помічає більшості громадських організацій, не заважає, але і не допомагає їх діяльності; така модель може бути реалізована в умовах всілякої недержавної підтримки діяльності таких організацій з одного боку і концентрації влади на різноманітних політичних та економічних проблемах, з ін-

шого; ефективність реалізації політики залежить від того, наскільки розвинуте громадянське суспільство в цілому та його інститути.

Модель «привідних ременів» – модель, за якої партійно-державний апарат розглядає всі громадські організації виключно як передавальні механізми від партійного керівництва до рядових жителів країни, при цьому ні про яку самостійність в цьому випадку не йдеться; «громадські» організації займають призначене для них місце приводних ременів та знаходяться під повним контролем керівництва політичної системи.

«Модель садівника» (або модель підтримки розвитку неурядових організацій) – взаємодія держави та громадянського суспільства, яка передбачає, що органи влади приймають нормативні акти, що сприяють появі та розвитку незалежних громадських організацій, як основи громадянського суспільства, що зароджується, і роблять конкретні дії з підтримки розвитку таких організацій.

Патерналізм (лат. *«pater»* – батько) – політична доктрина й практика, які виходять із припущення про те, що народ безпосередньо потребує батьківської уваги, турботи й піклування з боку влади, що громадяни, мов неповнолітні діти, без підтримки й сприяння влади не здатні зрозуміти, що є вигідним для них, не в змозі власноруч досягти своїх цілей, задовольнити свої потреби.

Патерналістська модель – в обмін на політичну лояльність владні структури забезпечують певну підтримку діяльності слухняних організацій – шляхом надання безкоштовних приміщень або пільгової оренди, прямого фінансування, надання преференцій при розподілі грантів і т.п.

Плюралізм (лат. *«pluralis»* – множинний) – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Політична конфронтація (франц. *«confrontation»* – протиборство) – тип взаємовідносин між суб'єктами політики, заснований на протиставленні їх потреб, інтересів і дій.

Політичне партнерство (франц. *«partenaire»* та англ. *«partner, parcener»* – співспадкоємець) – це вид відносин між політичними

інститутами, громадськими організаціями та рухами, їх лідерами, мета яких полягає в урахуванні, узгодженні і реалізації інтересів різних суб'єктів політики. В якості партнерів можуть виступати однорідні учасники політичного життя (наприклад, партії, рухи, групи інтересів та їхні лідери) і різнорідні (державна і політичні організації; держава і групи тиску; блоки, союзи, коаліції та ін.)

Політичний процес (лат. «*processus*» – просування) – хід розвитку політичних явищ; сукупність дій різноманітних політичних сил, течій, котрі прагнуть здійснення певних політичних цілей та програм.

Політичний режим (франц. «*regime*» – управління) – сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Правова держава – це держава, в якій забезпечується панування права, верховенство закону, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де визнаються та гарантуються права і свободи людини, а в основу організації державної влади покладений принцип її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві.

Соціальне партнерство – форма соціальної взаємодії різноманітних державних інститутів та структур громадянського суспільства, яка дозволяє їм вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації та реалізації.

Тоталітаризм (лат. «*totalis*» – весь, цілий) – політичний режим і система державної влади з використанням насильницьких засобів у процесі управління суспільством, відсутністю політичного плюралізму й демократичних свобод, обмеженням політичних прав усього населення.

ЗМІСТ

I. ВСТУП ДО КУРСУ «ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВ»	3
II. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ ...	6
III. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	11
IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	12
Тема 1. Вступ до курсу	12
Тема 2. Генеза ідеї громадянського суспільства в світовій та вітчизняній політичній науці	14
Тема 3. Концепції громадянського суспільства ХХ ст.	17
Тема 4. Громадянське суспільство: сутність, структура, інститути	21
Тема 5. Глобальне громадянське суспільство	25
Тема 6. Правова держава як об'єкт політологічних досліджень	29
Тема 7. Теоретичні моделі стратегій співпраці громадянського суспільства і держави	32
Тема 8. Практика ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства: світовий досвід	35
Тема 9. Інституціоналізація громадянського суспільства та держави в Україні	38
Тема 10. Організаційні форми взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями	41
Тема 11. Сучасна українська модель взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства та її перспективи	44
V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	46
VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	50
VII. РЕКОМЕНДОВАНІ ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА ДОПОВІДЕЙ	69
VIII. ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ	72
IX. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75
X. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	97

Навчальне видання

Краснопольська Тетяна Миколаївна

**ВЗАЄМОДІЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВ**

Навчально-методичний посібник

Макет Костюрін О.О.

Підписано до друку 18.06.2015.

Формат 60х84/16

Ум.-друк. арк. 4,59

Зам. № 1508-05.

Наклад 50 прим.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591

e-mail: maritimebooks@yandex.ru

www.law-books.od.ua